

ŞANLIURFA'NIN KURTULUŞU
72. YIL
11 Nisan 1992

Şanlıurfa Belediyesi
Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları

Çağrı Kızıoğlu

ŞURKAV KÜTÜPHANESİ	
Demirbaş No.	Yr.
0542	

ŞANLIURFA'NIN KURTULUŞU
72. YIL
11 Nisan 1992

Şanlıurfa Belediyesi
Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları

İÇİNDEKİLER

Sunuş	5
Makale (Şanlıurfa Valisi)	7
Makale (Tugay Komutanı)	9
Makale (Belediye Başkanı)	11
Makale (A.Arif İnan)	13
Makale (Naci İpek)	18
Makale (Cihat Kürkçüoğlu)	24
Makale (Mahmut Karakaş)	34
Makale (Müslüm Akalın)	40
Makale (Osman Güzelgöz)	44
Makale (Rafet Yılmazoğlu)	48
Şanlıurfa Tarihi	51
Şanlıurfa Tarihi Kronolojisi	53
Coğrafi Konumu	56
Kültür ve Sanat	60
Şanlıurfa ve GAP	67

ŞURKAV KÜTÜPHANESİ	
Demirbaş No.	Sıra No.
0542	

SUNUŞ

Biz kalıcılığın yazıya geçmesi ile mümkün olduğuna inanıyoruz. Bu düşünce ile ŞANLIURFA BELEDİYESİ olarak yaptığımız faaliyetler içerisinde yayınlara da önem veriyoruz.

Şanlıurfa'mızı birçok yönden tanıtıcı ve bilim, sanat, tarih, folklor içeren yayınlarımıza bir yenisi elinizdeki bu "KİTAPÇIK" ile ulaşmaktadır.

72. yıl kutlamalarında; Belediyemizce yarışmalar yapılmakta, afişler yayınlanmakta, sergiler açılmakta, toplantılar yapılmakta ve şenlikler ile bu yıldönümü de bir bayram olarak kutlanmaktadır.

Şanlıurfa'mıza kalıcı hizmetler verebilmek güzel bir mutluluktur. Saygılarımızla.

Mehmet OYMAK
Başkan Yardımcısı

T. Ziyaeddin AKBULUT
ŞANLIURFA VALİSİ

AZİZ ŞANLIURFALILAR;

Bugün hepimiz için büyük anlamlar taşıyan bir gün.

Üzerinden 72 yıl geçmesine rağmen aynı heyecanla yaşanan bir gün.

Bugün kalbimizde inanç, yüreğimizde kardeşlik, gönlümüzde samimiyetle el ele, gönül gönüle; bizi boyunduruk altına almaya gelenlere unutulmaz dersler verdiğimiz bir gün.

Bugün inancın zulme; azmin güce, mananın maddeye galip geldiği bir gün.

"Toprağı toprağınızdır, bulutu bulutunuzdur.

Size bir yurt aldım ki bu, ebediyen yurdunuzdur."

diye bize emanet edilen vatan köşesine kast edenlere, haddini bildirdiğimiz gündür.

Bütün Şanlıurfalılar dün ve bugün; tek yürek, tek vücut bu emaneti kıyamete kadar koruyacağını söylüyor, ve diyoruz ki :

"Cehennem olsa gelen göğsümüzde söndürürüz,

Bu yol ki hak yoludur, dönme bilmeyiz yürürüz"

Aziz Şanlıurfalılar,

Sevgili hemşehrilerim,

Felaketleri beraber yaşadığımız, acıları paylaşarak yok ettiğimiz gibi, sevinçlerimizi beraber bayrama dönüştürdüğümüz bir günün bayramını yaşıyoruz. Bu bayramları yaşamaya devam edeceğiz. İstiklal Marşı Şairimiz :

"Girmeden tefrika bir millete düşman giremez

Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez" diyor.

Düşmanlarımızı korkutan birlik ve beraberliğimiz, kardeşlik duygularımızdır. Bu dün de vardı bugünde vatandaşımızda vardır.

Şehitlerimizin ve gazilerimizin kanları ve canları ile bize teslim ettiği emaneti, gelecek nesillere mutlaka ulaştıracağız.

Aziz Şanlıurfalılar, sizlerle 2. defa 11 Nisan'ı kutlamaktan büyük zevk, gurur ve heyecan duyuyorum.

Şanlıurfa'nın yakın geleceği ve kalkınmasını çok parlak görüyorum. Artık GAP'ta geriye sayma başlamıştır. Bu yıl enerji üretimi sözkonusu olup, önümüzdeki yılda Harran'ın suya kavuşarak yüzyılların hasretinin sona ermesi söz konusu olacaktır.

Yine bu yıl asırlık özlemimiz Harran Üniversitesinin temeli atılacak, Şanlıurfa'nın kalkınmasında önemli bir basamağı olan Organize Sanayi Bölgesinde temeli atılacak, yeni stadyumunda inşaatı başlayacaktır. Ayrıca Şanlıurfa Merkez ve Birecik ilçemiz ile köylerimizde önemli alt yapı hizmetleri gerçekleştirilecektir.

Özetle, 1992 yılı hemşehrilerimiz için geçen yıllardan çok daha gelişmede, kalkınmada, birlik ve beraberlikte müstesna bir yıl olacağı inancını taşıyorum.

Bu duygu ve düşüncelerle, hepinizin 11 Nisan Kurtuluş Bayramını yürekten kutluyor, gazilerimize minnet ve şükran, şehitlerimize Cenab-ı Hak'tan rahmet niyaz ediyorum.

Selam ve saygılar sunuyorum.

T.Ziyaeddin AKBULUT
Şanlıurfa Vallisi

KAHRAMAN ŞANLIURFALILAR,

Bugün "Kendi kendisini kurtaran şehir" olarak tarihe geçen Şanlıurfa'nın kurtuluşunun 72'nci yıldönümünü idrak ediyoruz. Tüm Şanlıurfalılara kutlu olmasını diliyorum.

Aziz Şanlıurfalılar, bu vesile ile bize bu mutlu günleri kanları pahasına sağlayan aziz şehitlerimizin ruhlarını şad etmek için; Urfa'nın kurtuluş zaferinin hatıralarını

kısaca canlandırmak ve de hafızalarda daima canlı kalmasını sağlamak istiyorum. Bu isteğimiz aynı zamanda Urfa'nın kurtuluşu için şehit düşen ve gazi olanların evlatları veya torunları için hissettiğimiz şükran duygusunun belkide en naçizane ifadesi olacaktır.

Kahraman Şanlıurfalılar; Bu mutlu olayı sadece kurtuluş olarak düşünmek olayın önem ve vüs'atini tam olarak belirlemeyecek kanaatindeyim. Bu olay Türk ulusunun haksızlığa baş kaldırışını, hal ve şartlar ne olursa olsun hür yaşamından bir an dahi vazgeçemeyeceğini dünyaya haykırışının en bariz örneğini teşkil etmektedir.

Bilindiği üzere asırlarca cihana hakim olan Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında, ömrünü tamamladığına hükmeden emperyalist güçler, geriye kalan mirastan pay almak, diğer bir ifade ile Türk Ulusunun en zor zamanlarını fırsat bilip Türklüğü tarih sahnesinden silmek üzere 73 yıl evvel 7 Mart 1919'da diğer bir çok yöremizde olduğu gibi Urfa'yı da işgal etmişlerdir. Hepimizin bildiği gibi tarihin her döneminde ve dünyanın her yerinde yerli işbirlikçiler mevcut olmuştur. İşte Urfa'yı işgal eden kuvvetler de kendilerine müzahir olan yerli işbirlikçiler (Ermeniler) in büyük yardımını görmüştür.

Durum ne kadar vahim ve ne kadar na müsait olursa olsun, Türk ulusu esaret altına alınamazdı. Nitekim öylede oldu. Diğer bölgelerde olduğu gibi Urfa'yı işgal eden Fransız ve yandaşları Ermeniler 11 Nisan 1920'de geldikleri gibi geri döndüler.

Kahraman Urfalılar bugün de ülkemiz üzerinde 1919'lardaki oyunlar oynamakta, belli mihrakların maşası olan bazı işbirlikçiler ülkenin parçalanması için haince planlar uygulamakta; asırlarca yan yana yaşamış, kederde ve sevinçte bir olmuş, 72 yıl önce bu vatanın bütünlüğü uğruna omuz omuza savaşmış insanlarımızın birbirine düşman olması için uğraşmaktadır. Katiyetle ifade edebilirim ki 11 Nisan 1920'leri yaratan Urfalıların torunları olan bizler; oynanan oyunları bozacak, vatanını parçalanmasına yönelik kolları kıracak, gerektiği zaman daha nice 11 Nisan destanları yaratacak güçteyiz.

Kahraman Şanlıurfalılar hiçbir gücün aziz vatanımızın bütünlüğünü bozamayacağı, asırlarca yan yana yaşayan insanlarımızın birbirine düşman edilemeyeceği, birlik ve beraberlik içersinde olduğumuz sürece bütün hain emeller için uzanan kolların kırılacağı inancı ile bu mutlu günümüzü kutlar saygılar sunarım.

Ne mutlu Türküm diyene, ne mutlu Şanlıurfa'lıyım diyene.

Y.Ziya SATIR
Tuğgeneral
Tugay Komutanı

ŞANLIURFALI HEMŞEHRİLERİM,

Bayramınız kutlu olsun;

31 Ekim 1919'da şehrimiz düşman işgaline uğramıştır. Ama daha ilk günde küçüğü, büyüğü, kadını erkeği bu işgali reddetmiştir. Kabul etmemiştir.

Değerli hemşehrilerim işgalin ilk gününden itibaren tüm Urfalılar işgalcileri şehirden nasıl çıkaracaklarını planlamaya başlamışlardır. 1919 yılını 1920'ye bağlayan kışın bütün sıkıntı ve imkansızlıklarına rağmen gerekli hazırlığı yapmışlardır. Haberleşmeler yardım toplamalar ve teşkilatlanmalarla bir güç oluşturmuşlardır.

Sonra Fransız karargahında son ultimatomu vermişlerdir. Kayıtsız şartsız şehri terkediniz diye. Fransız işgalcileri çeşitli taktiklerle süreyi uzatmak istedilerse de çaresiz 11 Nisan 1920 günü Urfa'yı terkettiler.

Ancak Urfa'dan giderken çevreye saldırmalarından dolayı şebeke dağında Urfalı çeteler tarafından imha edilmişlerdir.

İşte sevgili hemşehrilerim.

Kahraman Urfalılar.

O gün bizim isteğimiz dışında ta dünyanın öbür ucundan gelip memleketimizi işgal eden bu düşmanlardan babalarımız, dedelerimiz bizi kurtarmış ve kanlarını canlarını feda etmişlerdir.

Bugünü biz onlar sayesinde bayram yapıyoruz. Huzurlarınızda şehitlerimize rahmet, gazilerimize sağlıklar diliyorum. Hepinizin tekrar bu mutlu gününü kutlar saygılar sunarım.

Hüseyin KILIÇ
Şanlıurfa Belediye Başkan V.

KURTULUŞUN

72. YILI VESİLESİYLE

A.Arif İNAN

1918 ve Mondros Mütarekenamesi.. Osmanlı yenilgiye uğratılmış, İtilaf Devletleri Osmanlı İmparatorluk topraklarını kendi aralarında ve menfaatları doğrultusunda üstesinden gelebilecekleri kadarını tesbit ederek paylaşmışlardı.

Birinci Cihan Savaşı Haçlı zihniyetinin asırlar boyu gizli ve aşikar olarak Osmanlıya karşı çıkışlarının kesin sonucu. Haçlı zihniyeti için aslında Osmanlı gaye değil sebebi. Aslanan ise Osmanlı'nın çekirdeğini oluşturan zihniyeydi. Osmanlı tahak küm için değil sözü edilen zihniyeti yaygınlaştırmak için sahne ye atılmıştı ve 600 küsur sene bu gayesini gündemde tutabilmişti.

Çünkü Osmanlı zihniyeti başta beşeri bir nazariye değil ilahi bir gerçektir. Bu gerçek ise vahye dayalı ilahi Nizamıdır. Osman Bey bu gayeye hizmetle yola çıkmış ve devletin temelini Şariat denilen ilahi nizamı dayalı olarak atmıştı.

Bu gerçek giderek göz ardı edilmiş, gevşemiş, ikinci,

üçüncü dördüncü planda tutulmuş, iş ehlinde çıkararak nefsanî heveslere doğru kaymış ve karşısındaki güçlere mağlup olma durumuna düşmüştür.

Avrupa din müessesesini yıkmış yeni bir dünya nizamının din dışı bir yoldan yürütüleceğine kanaat getirmişti. Ama karşısında İslamiyet ve bu dini temsil eden kuvvetli bir imparatorluk bulunmaktaydı. Bunun ise sadece misyon yoluyla bertaraf edilemeyeceği inancıyla bütün gücünü toplayarak bu İmparatorluğa saldırması ile olacağına inanmıştı.

Osmanlının İslahat, Tanzimat ve Meşrutiyet ilanları zaten bu yolda atılmış olan Avrupa zihniyetlerine yardımcı birer adımdı. Şimdi iş sadece halkı baskı altında tutarak yıldırma başarıya kalıyordu. İşte bu da toplu halde Osmanlı halklarının üstüne çullanmakla olacaktı ki ikinci cihan savaşı bu idi.

Osmanlı zihniyeti tahrif edilmiş bir durumdaydı. Bu tahrifat genel bir bakışla devletin bünyesinde gözlenecekti. Ferdi açıdan yani devletin bireyleri olan eyaletler, eyaletlere bağlı sancaklar ve bu sancaklara bağlı birimlerde ve nihayet halkın kendisinde nisbi de olsa zihniyet tazeleşimini korumakta idi. Fertlerde inanç devletinkinden daha yoğundu. Bunun içindir ki İstiklal Savaşı yüzbinlerin canlarını feda etmesiyle kazanılmıştı. İnsanlar vatan mücadelesinden ziyade din için, ilahî kelimetullah için canlarını kurban etmişlerdi.

Şanlıurfa'nın kurtuluş mücadelesindeki tabloya baktığımızda hep bu manzarayı görürüz. Belki bu nokta şimdiye kadar nazarı dikkatleri çekmemiştir. Ama bence en büyük faktör din ve namusa olan düşkünlükten doğmuştur. İngiliz'e, Fransız'a karşı koyulan tavır aslında gayri müslim olan bir zümrenin tahakkümüne karşı inanç gayretinin tezahürü olsa gerektir.

2 Kasım 1918'de Urfa Mutasarrıfına tebliğ edilen Mondros mütarekenamesine anında tepki gelmiş ve bu tepki milis kuvvetlerinin çekirdiği olan din ileri gelenlerince gösterilmişti. Çünkü halk önce dini mümessillere sonrada aşiret büyüklerine bağlılığı bilincindeydi.

Eğer halk sırf vatan gayreti uğruna mücadele vermek durumunda olsaydı, emin olunabilir ki bu mücadelede başarı ancak belki yüzde bir ihtimale düşerdi ve belkide gerçekleşmesi gayri mümkün olurdu. Çünkü müstevliler zaten halkın vatan itti-haz etmiş oldukları toprakları, evleri, dükkanları yağmalamamış ve bunların hatta kendi mülkiyetlerinde kalacağını özellikle beyan etmişlerdi. Nitekim kendisinde din unsuru bulunmayan ve sadece dünya şeref ve itibarını gaye edinen kimseler bu tepkiyi göstermemiş, bilakis müstevlilere yaltaklık etmişlerdi. Bunun en belirgin örneği Ketkan aşiretinin temsilcisi olarak kendi ve aşiretinin Osmanlı tebaası olamayacağını İngilizlerin ve Fransızların tebaası olabileceğini bir İngiliz generaline ayan beyan açıkça söyleyen Besravedir. Buda gösteriyor ki gerek Şanlıurfamızda ve gerekse bütün İmparatorluk sathında mücadele sadece ve sadece din için gerçekleştirilmiştir.

Şimdi kurtuluşumuzun gerçekleşmesindeki birleştirici unsurun din olduğu kanaatine vardığımız taktirde anma günlerimizi de bu doğrultuda gerçekleştirmemiz temenni edilmelidir. Yoksa falanca filanca ile konuştu, oda başka birini ikna etti ve bu minval üzere bir kuvvet teşekkül edilerek düşman topraklarımızdan atıldı hikayelerinin tekrarı asla bizlere ibret vesilesi olamaz. Çünkü savaşlarda zaten bazı zahiri sebeplere gereksinim duyulur ve bu zahiri sebepler gayenin tahakkukuna vesile olurlar.

Biz asıl hayatımızı tanzim ve geleceğimizi teminat altına alabilmek için geçmişten ibret alarak o vesile-i ibretten hüküm çıkarmak durumunda olmalıyız. Yoksa hayatta başarılı olmak yalnız rahat yaşamak kaygusu ile bazı geçici imkanları elde edebilmekle mümkün değildir.

Mutlu bir yaşantı geçmişteki gerçeklerden yola çıkarak zamanı ona ayarlamakla mümkün olabilir. Aksi taktirde tarih tekerürden ibaret kalır ki bunun sonu hep hüsrandır. Şair;

Tarihi tekerrür diye tarif ediyorlar

İbret alınsaydı hiç tekerrürmü ederdi

diye çok güzel bir ibret dersi vermiş bize. İnançımızın

temel taşları olan geçmişteki büyüklerimiz inanç çilesini çekmiş ve dünyada rahat yüzü görmemiş olmakla bizlere büyük bir miras bırakmışlardır. Kurtuluşumuzu hazırlayanlar dünyayı kendilerine zehir ederek, muvafakiyetlerine melce aramışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır. Dünyada rahat yüzü görmemişler ancak, ileriye bakarak umutlu olmuşlar ve bu umut onlara mutluluk vermiştir. Yani mutluluklarını içinde buldukları iğneli beşiğe rağmen gelecekte yaşamışlardır.

İşte eğer bu çileyi göze almak mertliğini gösterir ve onların başarılarındaki püf noktasını idrak ederek kendimizi geleceğe taşıyabilirsek ne mutlu bizlere.

Toplumları huzursuz eden unsurlar her devirde vardır. Tarih bu tür sahnelerle doludur. Ancak toplumu rahatsız eden unsurların ber taraf edilebilmesi o toplumun birleştirici unsuru olan esash bir inançla mümkün olmuştur. İslami esaslara dayalı devletlerin tarihteki seyirlerine baktığımızda bu devletlerin inançlarına kuvvetle sarıldıkları müddetçe ömürleri uzun olmuş, gevşeme görüldüğünde de zayıflayıp yıkılmaya yüz tuttıkları görülmüştür.

İstilaya uğrayan İslam devletleri; halkları "Allahtan korkan, dinini peygamberini seven cepheye" çağrıları ile ayaklanmaya davet edilmiş ve bu gayretle tek vücud olabilme imkanına kavuşmuşlardır. Yani dünya halklarının tekvücut olabilmeleri ne erhperyalist vaatlerle ve ne de kapitalist ve sosyalist sloganlarla gerçekleşir. Bu birlik ancak tek Allah şuru ve ilahi adaletle sağlanır.

İnsan yaratılışı gereği bir korkuya bağlı olarak yaşamak zorundadır. Hayatını bu korkuyu bertaraf etmek düşüncesine bağlı olarak tanzim eder.

İşte korkuların en asili Allah korkusudur. İnsanlık buna bağlı kaldığı nisbette ebedi saadete erişebilir ancak. Allah korkusundan uzak ve ondan habersiz yaşayan toplumların hayatı şuursuzdur. Keşmekeşliklerle, karmaşa ile doludur. Faziletlerin varlığı insanlarda Allah korkusu ile doğru orantılıdır. Nitekim merhum Akif;

***Ne imandır veren ahlaka yükseklik ne vicdandır
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır***

diyerek bu noktaya parmak basmışlardır.

Sözüm o ki kurtuluş ve benzeri anma günlerinde bu şuurunu birbirimize telkin etmek hepimizin en başta gelen düsturu olmalıdır. Hele elan içinde bulunduğumuz müsibetler bizi dahada çok bu bağlılığa ve şuura sahip çıkmaya mecbur bırakmaktadır. Musibetler noksanlıklardan doğar. Noksanlığımızı tesbit etmek mecburiyetindeyiz. Buda dini ihmal edişimizden kaynaklanmaktadır. Din bizim birliğimiz ve beraberliğimizdir, dirliğimizdir.

Başta da söylediğimiz gibi bize yönelik girişimler etnik ayrılıklardan ziyade dini duygularımıza düşman zihniyetlerden çıkmaktadır. Şanlıurfa kurtuluş mücadelesini bunun için vermiştir. Haçlı zihniyetine karşı vermiştir, mücadelesini. Yani dine yönelik saldırılara karşı koymuştur. Yoksa Ermenilerle, Türklerle, Kürtlerle, Araplarla tarih boyu birlik ve beraberlik içinde yaşanılmış olduğu gerçeğini kim inkar edebilir.

Dinimizi kabul etmedikleri halde, ancak herhangi bir saldırıda da bulunmamış olduğu müddetçe hiçbir milletle kavgamız olmamıştır. Ne zamanki dinimizi hedef almaya niyetlenmişler işte o zaman karşılık vermişizdir.

Başta Şanlıurfa'lım ve onların şahsında bütün bir islam alemini dinine sahip çıkmaya çağırıyor ve 72 yıl önce bugün, düşmanı yenilgiye uğratarak bizlere bugünü hazırlayan kahraman büyüklerimize Allah'tan rahmet dileyerek hemşehrilerimizin bayramlarını en içten dileklerle kutluyorum.

ESKİ RAMAZANLAR

A.Naci İPEK

Dün ve bugün...

Sosyal ve ferdi hayatta dünün ve bugünün büyük farklarını yaşıyor, görüyor, işitiyoruz. Teknolojide olduğu gibi, toplumsal yaşam ve davranışlarda da kısa zamanda, hayallerin ötesinde değişiklikler, patlamalar oldu. Çoğu kimseler, bu ilerlemelere, bu değişikliklere uyum sağlayamıyor. Kendini zaman zaman bir boşlukta hisseder gibi oluyor.

Evet, tarihin hiçbir devri, yirminci yüzyılın son yarısı kadar insanı böylesine çarpmamış, şaşırtmamıştır. Manadan uzaklaştırıp maddeye bağımlı kılmamıştır. Düşüncelerimiz, zevklerimiz, duygularımız, sevgilerimiz de modernize oluyor, çağa ayak uyduruyor. Umutlar yeşermiyor, hayaller kurulmuyor, sevgiler karşılık bulmuyor.

Zaman değişiyor, yaşam değişiyor, ilişkiler değişiyor, en önemlisi insan değişiyor.

Evet, değişen insan, değişen yaşam penceresinden eski ramazanlara bakalım :

Eski ramazanlar, eski bayramlar şimdilerde olduğu gibi birdenbire pat diye gelmezlerdi. Ramazanın gelişini ilk önce "Üç aylar" müjdelerdi. "Üç aylar" da sayęı ile, manevi bir duyarlılık ve coşku ile, çoğu kimselerce de oruçla karşılanırdı. "Üç aylar" ile Ramazana gün gün yaklaşılır, Ramazan'da nazlı bir gelin gibi sabırsızlıkla beklenilirdi.

Ramazan yaklaştıka evlerde son hazırlıklar yapılır, mevsimine göre, herkes imkanına göre noksanlarını tamamlardı. Yufka sac ekmekleri açılır, zehre damının (kilerin) noksanları alınır, reçeller ekşililer (turşular) hazırlanırdı.

Fakir dost ve akrabalara, komşulara Allah malından, Allah rızası için bulgur, buğday, yağ, peynir, pirinç gibi yiyecekler gönderilir, yoksullar sevindirildi.

Birkaç gün evvelden veya en geç arife günü kadınlar kadın hamamına, erkekler de erkek hamamına giderek, ramazan hamamı yaparlardı. Kadınlar hamama giderlerken komşularından, akrabalardan fakir, dul, kimsesizleri de götürürler, onlara da Ramazan hamamı yaptırılırdı.

Erkeklerde hamama erkek çocuklarını götürür, hamamda gördükleri fakirlerin ve tanıdıklarının hamam paralarını verirdi.

Kuran-1 Kerimler alınır, camilere vakfedilir, hocaya (Kur'an-1 Kerim öğrenmekte olanlara) gidenlere hediye edilirdi.

Evler, caddeler, sokaklar, camiler temizlenir, özellikle cami ve minareler ışılandırılırdı.

Furunlar ile Ramazan hazırlıklarına girer, ramazan pide-leri, iftariyelik peksimetler çıkarılırdı.

Şehir ve şehirli herşeyi, her yönü ile ramazanı karşılamaya hazırlanır, ramazana "-Merhaba!.." demeğe can atarlardı. Nihayet, Şaban-1 Şerifin son günü (arife günü) ikindi namazından sonra Tıfındır (Tel Fütur) Tepesinden top atılarak, ramazan-1 şerifin geldiği, bu akşam yatsı namazından sonra teravih namazı kılınacağı, gecede sahura kalkılacağı müjdelenirdi.

Bu topsesleri gönüllerde bir sevinç oluşturur, inananlara bir vuslat ve nostalji heyecanı yaşatırdı. Bu sevinç ve heyecan gönüllerden taşar, gözlerde ışıldar, yüzlerden yollara akardı. Büyük küçük herkeste, kadın erkek herkeste mutlu aya, mutlu günlere kavuşmanın huzuru, saadeti birbirleri ile paylaşır. birbirlerini kutlardı.

Akşama doğru kepenkler iner, dükkanlar kapatılır, herkes sakin ve vakur adımlarla evlerine gider, yemeklerini yer, abdestlerini tazeler, akşam namazını evde eda eder, yatsı ve teravih için camilerde toplanırlardı.

Cami önleri bir bayram yeri gibi kalabalık ve canlı olurdu. Sigara tiryakileri artık sigaraya veda edeceklerinden son sigaraları anlatılmaz bir haz ve ağgözlülükle içerlerdi. Zira, ertesi gün, gün boyu sigara içilemeyecektir.

Ayak üstü sohbet koyulaşır, sigaralar peş peşe yakılırken minarelerden ezan sesleri yükselirdi. Artık son sözler söylenir, son nefesler çekilir, ağır adımlar ve anlatılmaz bir huşu içerisinde camiye girilir, saflar oluşturulur. Herkeste bir rikkat, herkeste bir durgunluk, Rahman ve Rahim olan Yaradan'dan af ve mağfiret dileyiş gözlerde okunur.

Namaz, teravih, tesbih ve dualardan sonra cemaat dağılır.

Cemaat dağılır ama, herkesin gideceği bir yer, buluşacağı dost meclisleri, arkadaş grupları vardır.

Bir mekanda toplanılır. Ama bu yer bir çayhane, bir kahve köşesi bir oda veya arkadaşlardan birinin evidir. Kahveler, çaylar içilir bazen meyveler ve tatlılar yenilir. Genellikle bu toplantılar ilk topa kadar devam eder.

Sahur vakti ilk top atılır. Davulcular maniler söyleyerek, davulları döğerek mahalle halkını sahura kaldırırlar. Sahur yemeği yenilir, niyetler yapılır, dualar edilir. İmsak vakti sabah ezanı, sabahın sessizliği içerisinde saba makamında minarelerden okunur, ilahi bir nur fıskiyesi gibi göklere yükselir.

Ramazanda ekseri camilerde, sabah namazından evvel, öğle ve ikinci namazlarından sonra Kur'an-ı Kerim okunur. Her

caminin hafızları vardır. Bazı hafızlar birbirine yakın iki veya üç camide okurlar.

Ramazanın son günü bütün camilerde hatimler edilir, hatim duaları yapılır.

Artık ertesi gün bayramdır.

* * *

Urfa'da ramazan mevsime, hatta aylara göre özellik gösterir.

Urfa'nın yaz ramazanları unutulmaz hatıralarla doludur.

Bilindiği gibi, Urfa sıcak bir iklime sahiptir. Temmuz-Ağustos aylarında sıcaklık ekseri günlerde 45 dereceyi geçer, 47-48 dereceyi bulur. O zamanlar klimalar, soğutucular, buzdolapları ne gezer.. Çoğu kimse böyle şeylerin varlıklarından bile haberdar değil. Vantilatör bile yok. Hatta o zamanlar buz bile bilinmeyen bir nesne.

İşte, böylesi sıcak bir ortamda, yokluklar içerisinde gelde, 45 dereceyi aşan sıcaklarda susuzluğa dayan.

Ama, o zamanın Urfa'sı daha yeşil, daha suyu bol, yapı dokusu ise güneş ve sıcak olgusuna göre dükunmuş. Kuzeye bakan eyvanlar, kalın taş duvarlar, zerbembeler sıcak ve güneşe meydan okurlardı.

Öğleden sonra olduğunda Mecelbahir'in, Anzılha'nın, Halepli Bahçe'nin, Belediye Bahçesi'nin, Vahabın Kahvesinin asırdide ağaç altları, yeşili ve bu yeşiliğin serinliği insanları bir mıknaş gibi çekerdi. Gençler ve çocuklar ise Halilürrahman gölünde, ayaklarını sulara daldırarak serinlemeğe çalışırlardı.

O zamanlar kar çok yağardı, herhalde.. Şehrin etrafındaki dağlar da yüz kadar karlık vardı. Kar yağdığında, karlık sahipleri karlıkları karla doldurur, yaz geldiğinde de karları getirerek sattırırlardı.

Üç beş kuruşluk kar alabilip evine götürün bahtiyar addedilirdi.

Kar alma başlı başına bir iş, bir problemdi. Arz ve talep meselesi.. Kar az gelir, Ramazanda ise, talep patlardı. Ben hayatımda ilk kuryuğu kar almada görmüş, ilk kuyruğa da kar

almak için girmişimdir.

Kar almak işi gençlerin ve çocukların işi idi. Aile reisinin yaşlı birinin kar kuyruğuna girmesi doğru olmazdı. Hem utanılır, hem de yadırganırdı. Kavurucu yaz günlerinin ramazanında herkes kar aldırılmazdı. 1940'ların Urfa'sında 5 kuruşluk kar almak varlıklı kişilerin işi idi. Ve bu beş kuruş, o zamanlar hatırı sayılır bir meblağ idi. Bu beş kuruşla bir kilo parça şeker, 3 tane tırnaklı ekmek, 2 kilo piriñç alınabilirdi. Ve bir kilo besli koyun etinin kilosu 24 kuruştı. Dikkat buyurunuz, lira değil, kuruştı.

Herkes kendi halinde yaşar, kimse kimseyi kıskanmaz, hor görmezdi. Komşuda var, neden bende yok denmezdi. Böyle birşey düşünülemezdi bile.

İftar sabırsızlıkla beklenilirken eller-havada, dillerde dua Allaha dilekler sunulur, günahlara tevbeler edilirdi.

Ve mutlu an gelir, top atılır, minarelerden ezan sesleri yükselirdi. Besmele ile iftar edilirdi.

İftar sofraları genelde misafirsiz olmazdı.

Çoğu evde her akşam misafir bulundurmamak adetten idi.

Bu misafirler, gecelere göre değişirdi. Bazı akşamlar akrabalar, bazı akşam damatla kız, bazı akşam mahallenin yaşlıları, bazı akşam caminin imam, müezzin ve hafızları bazı akşam komşular, bazı akşam da fakirler ramazanda iftar sofrasını şenlendirirlerdi.

Bilindiği gibi, misafirsiz sofraya oturmamak, Hz. İbrahim Peygamberin sünneti idi. Urfalıda bu adeti o zamandan beri devam ettiriyordu.

Eski ramazan adetlerinden biri de, hazırlanan yemekten, komşulara, fakirlere dağıtmaktı. Hali vakti yerinde olmasa bile, pişen mercimek çorbasından zengin komşuya gönderilirdi.

Ve.. Önemli bir hususta, yemek gelen sahan (Yemek tabağı) geldiği yere-boş gönderilmezdi.

Bir eve, bazen 3-5 yerden yemek gelirdi.

Bu bakımdan da, ramazanın riski geniştir, denilir.

İftar genelde hurma, zeytin bal şerbeti ile yapılır; sonra hafif yemek ve çorbalar içilir.

Çiğköftesiz, ayransız da Urfa'da iftar sofrası düşünülemez. Ayrıca yaz ramazanlarında biyanbalı şerbeti de sofralarda bulundurulurdu.

Sofra açmak, sofraya yemekleri dizmek ayrı bir beceri ve zevk işi idi.

O da ayrı bir yazı konusu olabilir.

ŞANLIURFA İL MERKEZİNİN GÜNEY VE GÜNEYBATI KESİMİNDE YER ALAN DAĞLIK VE ZİRAİ BÖLGEDEKİ TARİHİ-TABİİ VE ARKEOLOJİK SİT ALANLARI

Cihat KÜRKCÜOĞLU

Şanlıurfa-Gaziantep eski yolu kuzey sınır olmak üzere güneye doğru Nemrut'un Tahtı'na kadar, Kızılkoyun yolundan batıya doğru Akabe Boğazı'na kadar olan alan içerisinde kalan Mance Deresi, Kanlı Mağara Deresi, Kasarcı Deresi (Molla Ömer Dağı, Hızanoğlu Dağı), Ehber (Yıkık) Deresi, Kurt Deresi (Nemrut'un Tahtı), Arap Deresi (Çardak), Koçviran Deresi ve aralarındaki diğer kesik derelerin kuzey ve güney yamaçlarındaki dağ ve tepeler ile Yakubiye ve Eyyübiye Mahallelerinin Halepli Bahçesi, Urfa Kalesi, Kalkan, Kırk Mağara, Meliğin Eyvanı (top Dağı), Şeyh Mes'ud, Harran Kapı Mezarlığı, Eyyüb Peygamber semtlerinin yer aldığı alan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda tanımları yapılan Anıt, Sit, Arkeolojik Sit ve Tabii Sit alanları özelliği göstermektedir. Anılan yerlerin şehir merkezine uzaklıkları 2 ile 10 km arasında değişmektedir.

Bu geniş bölgede 1979 yılı kış ve ilkbahar aylarında mer-

hum Mahmut Güzelgöz'ün (Tenekeci) rehberliğinde yapmış olduğumuz yüzeysel araştırma ve inceleme sonunda anılan yerlerde; antik Edessa kentine ait nekropoller (mezarlıklar), dini yapılar, askeri yapılar (kaleler), mimari kalıntılar, tarihi taş ocakları, tarihi yerleşim mağaraları, sarnıçlar, kuyular, karlıklar, antik yollar ve diğer arkeolojik buluntuların çok sayıda var olduğu tesbit edilmiştir.

1. NEKROPOLLER (Antik Mezarlıklar)

Yukarıda sözü edilen dağlık bölgelerin tümüne yayılan nekropoller; özellikle içkale çevresindeki Mance Deresi, Kırk Mağara, Kalkan, Meliğin Eyvanı ve Eyyübiye semtlerine yayılmış bir durumdadır. Yüzlerce kaya mezarı içerisinde yapılan araştırmada 53 ayrı plan tipinin tesbit edilmiş olması bölgenin önemini açıkça ortaya koymaktadır.

A-KAYA MEZARLARI (Oda Mezarlar)

Dağ ve tepe yamaçlarında sıralar halinde uzanan bu mezarlar Grek ve erken hıristiyan dönemlerine ait olup Yahudi, Süryani (Hıristiyan) ve Paganlar (Putperestler) tarafından yapılmıştır.

Süryani oda mezarları genellikle kayaya oyulmuş 4x4 m. büyüklükte kare bir mezar odası ve duvarlarındaki arkosolium denilen nişlerden oluşmuştur. İçersinde ölünün yatırıldığı ve mezarın büyüklüğüne göre sayıları 1 ile 10 arasında değişen arkosoliumlar önüne gelen kısımlarına lahitler açılmış ve böylece küçük bir mezara daha fazla ölünün gömülmesi imkanı araştırılmıştır. Oda mezarların, ortasından kayadan oyma kemerlerle ayrılmış iki bölümlü büyük tiplerinin geniş aileler için yapılmış olabileceği sanılmaktadır.

Ehber Dağındaki kemerşeklinde girişi olan büyük mezarın arkosolium ve lahitlerinin duvara asılı olarak oyulmuş olması ilgi çekicidir. Rehberimiz merhum Mahmut Güzelgöz o zaman, Ehber adının Abgar'dan dilimez bozularak geçtiğini, Abgar'ın da Osroane devleti (M.Ö. 132-M.S. 250) krallarının genel ismi olduğunu, bu mezarında o krallardan birine ait olduğunu

söylemiştir.

Bazı kaya mezarlarının tabanlarının ortasına açılan taş kapaklı kare çukurlara ölü hediyesinin saklandığı anlaşılmaktadır. Oda mezarların girişleri genellikle dikdörtgen bir kapıdan oluşmakta, kapının sağında veya solunda tekerlek şeklindeki taş kapağın konulmasına yarayan bir oyuk bulunmaktadır.

Sözü edilen bölgedeki kaya mezarları işçilik ve kalite yönünden zengin, orta halli ve yoksul ailelere ait olmak üzere üç grupta toplanmaktadır.

Zengin aile mezarlarında çok renkli ve figürlü taban mozaikleri, kitabeler, ölü ailesinin fertlerine ait röliyefler, triton figürleri, arslan ayağı şeklinde oyulmuş kline ayakları dikkati çeken başlıca süsleme unsurlarıdır. Daha görkemli olan bu mezarların bazen Meliğin Eyvanı ve Ehber örneklerinde olduğu gibi eyvan şeklinde büyük kemerli girişi olanlarına da rastlanılmaktadır.

M.S. III. yüzyıldan kalma ve ölü ailesine ait figürlerin renkli olarak işlenildiği taban mozaikli zengin bir aile mezarı araştırmamız sırasında Mance Deresi yakınında Yakup Kalfa İlkokulu'nun kuzeyindeki bir gecekondunun temel kazısında bulunmuştur.

Orta halli ailelere ait mezarların duvarları genellikle sıvalı ve frekslidir. Mance deresinin kuzey yamacının ortalarına ramtlayan bölümde bulunan, duvarlarında ve arkosolium içlerinde renkli figürler, kitabeler ve bitkisel süslemelerin yer aldığı freksli kaya mezarı bu grubun önemli örnekleri arasında yer almaktadır.

Yoksul aile mezarları plan itibarıyla diğerleri gibi arkosoliumlu oda mezarlar planındadır. Ancak bu mezarlarda mozaik, fresk, rolief gibi süsleme unsurları bulunmamaktadır. İngiliz arkeologlarından Prof.J.B. Segal yazmış olduğu "The Blessed City EDESSA" adlı eserinde Mance Deresi ve çevresindeki mezarların bir kısmının yoksul ve suçlulara ait olduğundan bahsetmektedir. Segal; bugünkü Yakup Kalfa İlkokulunun batı bahçesinde bulunan dört bölümlü kaya mezarı kompleksi

içerisindeki sekiz mezarda hıristiyan azizlerinden St. Efraim ve Theodoras'a ait eşya ve kemiklerin bulunduğundan bahsetmektedir. Eski Hıdır İlyas Kilisesinin üzerine yapılan Yakup Kalfa ilkokulunun bahçesindeki bu mezarlar uzun yıllar müslümanlar tarafından da Hıdır İlyas makamı olarak ziyaret edilmiş, son yıllarda okul bahçesinin genişletilmesi sırasında yıkılmışlardır.

Kırk Mağara, Çakmak Dağı ve Meliğin Eyvanı'nın (top Dağı) yamaçlarında Edessa kentinin Yahudi ve Pagan (putperest) mezarları bulunmaktadır. Yahudi mezarlarında hıristiyan süryani mezarlarından farklı olarak arkosoliumlar yerine, taban seviyesinde duvara yan arasında değişen lahitli veya lahitsiz derin dikdörtgen nişlere ölü bırakılmaktadır. Bazı yahudi mezarlarının cephe kısımlarında sıralar halinde kayaya oyulmuş sağır kemerler, kupa rölyefleri, kitabeler, candellabrum ya da yahudilerin menorah dedikleri kutsal yahudi şamdanı süsleyici öğeler olarak dikkati çekmektedir.

Prog.Segal, Kırkmağara yöresindeki nekropol alanında Hz. İsa'nın Edessa Kralı V. Abgar'a göndermiş olduğu mektubun kayalar üzerine yazılmış Yunanca metnini gördüğünden söz etmektedir. Tüm aramalarımıza rağmen bulamadığımız bu değerli kitabenin bugün gecekondular içerisinde kalmış olabileceği ihtimali vardır. Hz. İsa'nın Kral Abgar'a gönderdiği bu mektubun metninin Makedonya'da bir, Anadolu'da ise iki şehirde kitabe olarak bulunduğu bilinmektedir. Anadolu'daki bu iki şehirden birisi Edessa (Urfa) dır.

B-LAHİT MEZARLAR

İncelememimize konu olan alanın tamamına yayılmış olan bu tip mezarlar; Bağımsız lahit mezarlar, kaya tabanına oyulmuş lahit mezarlar (bunlara halk arasında "Serdap" denilmektedir) ve kaya yamacına oyulmuş tek arkosoliumlu lahit mezarlar olmak üzere üç grupta gelişmiştir.

Halepli Bahçesinin kuzey batısı ile Mance Deresinin doğu kısmı arasındaki bölgede yapılan bir inşaatın temel kazısı

sırasında bulunan oldukça büyük bir lahit mezara araştırmamız sırasında rastlanılmış ve bu mezar sergilenmek üzere Urfa Muzesine getirilmiştir.

C-ANIT MEZARLAR

Edessa Kralı VI. Abgar döneminde (M.S. 88) soylu, zengin ve ünlü kişiler için kentin güney ve güney batısındaki dağların doruklarında Yunan Mimarisindeki HEREON'ları örnek alan, düzgün kesme taşlardan anıtsal mezarlar yapılmaya başlanılmıştır. Ancak bunlardan günümüze gelen olmamıştır. M.. I. yüzyıla ait olan ve üzerindeki greke ve sryanice kitabeden Abgar Mano oğlu Aryo'nun karısı Ameşşemeş (Gündüz) adına yaptırıldığı anlaşılan Deyr Yakup'taki (Nemrut Tahtı) iki katlı anıt mezar siz alanımızda bu gruba giren tek ve en önemli yapıdır. Günümüzde harap bir durumda olan bu yapının altında kayadan oyma mezar odasının bulunduğu anlaşılmaktadır.

D-YIĞMA MEZARLAR

Kaya tabanına oyulmuş lahit Şeklindeki çukurun üzeri büyük boyda düzgün kesme taşlarla kapatılarak üzerine moloz taşların tepecik halinde yığıldığı, ya da kaya tabanı lahit Şeklinde oyulmayıp moloz taşların dikdörtgen biçiminde çevrelediği bir alana ölünün yerleştirildiği ve üzerine taşların yığıldığı mezarlar olmak üzere iki grupta gelişmiştir. Tarihleri milattan önceki yüzyıllara kadar uzanabilen bu tip mezarlar, sit alanımız içerisindeki dağların tepelerinde çok sayıda dikkati çekmektedir.

E-İSLAMİ DEVİR TÜRBELER (KÜMBETLER)

Urfa kalesinin güneyine düşen Şeyh Mes'ud dağındaki Selçuklu devrinden kalma Őey Mes'ud türbesi ile Eyyübiye Mahallesi Harran Kapı Mezarlığında bulunan Osmanlı devrine ait Hacı Kermo Hacı Mustafa, Hacı Müslüm Hafız ve Arış Hoca (Hacı Mustafa) türbeleri sit alanımız içerisinde kalan önemli islami anıtlardır. Ayrıca aynı mezarlık içersinde oldukça eski yazılı mezar taşları da bulunmaktadır.

2-DİNİ YAPILAR

Anıtsal yapılar ve kayadan oyma yapılar olmak üzere iki grupta toplanan dini yapıların anıtsal grubuna örnek olarak; Deyr Yakup'taki hıristiyanlığın ilk yıllarına ait olduğu sanılan iki katlı kilise kalıntısı ile bunun 2-3 km kuş uçuşu kuzey batısındaki Çardak harabelerinde bulunan bir kilise kalıntısı örnek olarak gösterilebilir. Dini yapıların kayadan oyma grubuna da Deyr Yakub'un kuzeyine düşen dağdaki mağara kilise ile Meliğin Eyyamı üzerinde bulunan ve bugünkismen tahrip edilmiş olan mağara kilise kalıntısı örnek olarak verilebilir.

Ayrıca Eyyübiye Mahallesindeki Miskinler Camii, sit alanındaki anıtsal İslâmi devir yapılarının tek örneğidir.

3-ASKERİ YAPILAR (KALELER)

Sit alanı içerisindeki en önemli askeri yapı Şanlıurfa İçkalesidir. Kentin güney batı kesiminde, Halilürrahman ve Aynzeliha göllerinin güneyindeki tepe üzerindedir. Doğu, batı ve güney tarafı kayadan oyma derin savunma hendeği ile çevrili, kuzey tarafı ise sarp kayalıktır. Hz. İbrahim Nemrut tarafından bu tepeden ateşe atılmıştır.

M.S. 812-814 yıllarında şehir surlarının yeniden inşa edilmesi sırasında İçkale'nin de inşa edildiği tahmin edilmektedir. Güneydeki kayadan oyma hendeğin M.S. III. yüzyıla ait kaya mezarlarının üzerine yapıldığı kesilmiş kaya mezarlarından anlaşılmaktadır.

Kale üzerindeki korint başlıklı iki sütundan doğuda olanının kente bakan Kuzey cephesindeki Süryanice kitabede "Ben Eftuhayım, güneşin oğluyum, bu sütunlar ile üzerindeki heykeli kral Mano'nun kızı kraliçe Şalmet için yaptırım" yazılıdır. Kral Mano'nun M.S. 240-242 yıllarında hüküm sürdüğü dikkate alınırsa bu sütunların 812-814 yıllarındaki kale'nin esas inşa tarihinden önce buraya birer anıt olarak yaptırıldıkları ortaya çıkmaktadır.

Kale üzerinde bizans ve islami devirlere ait çok sayıda yapı kalıntısı bulunmaktadır. Haçlı Kontluğu, Selçuklular, Eyyübiler

Memlükler, Akkoyunlular ve Osmanlılar dönemlerinde çeşitli onarımlar geçiren kalenin kuzey, güney ve doğu cephelerindeki duvarlarda çeşitli onarım kitabeleri bulunmaktadır.

Ayrıca sit alanı içerisindeki Deyr Yakup ve Çardak ören yerlerinin etrafını çevreleyen suru andırır kalıntıları buraların birer ileri karakol veya savunma yeri olarak kullanıldığını akla getirmektedir.

4-MİMARİ KALINTILAR

Deyr Yakup ve Çardak ören yerlerinde bugün ayakta olan bir çok mimari kalıntı bulunmaktadır. Ayrıca Mance Deresi ve çevresinde yapılmakta olan gecekonduların temel kızıları sırasında ortaya çıkan blok halindeki büyük mimari parçalardan bu bölgenin nekropol alanı yanında yerleşim yeri olarak kda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

5-TARİHİ TAŞ OCAKLARI VE YERLEŞİM MAĞARALARI

Edessa (Urfa) kenti merkezi ve çevresindeki anıtsal yapılarda kullanılan taş malzemenin sit alanı içerisine giren ve kentin güney, güney batı kesimlerine düşen dağlık bölgeden getirildiği bu bölgeye yayılmış antik taş ocaklarından anlaşılmaktadır.

Dağın bir yamacının delinerek diğer yamacından çıkılan taş ocaklarının yanında, uzunluğu 50-60 m, eni 20-25 m'yi bulan büyük taş ocaklarına Kanlı Mağara Deresi, Kasarcı Deresi ve Ehber Deresinde yoğun bir şekilde rastlanılmaktadır. Taş ocaklarından bazılarının kaya mezarlarının genişletilmesiyle oluşturulduğu mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Halk arasında yaygın bir efsanesi olan Kanlı Mağara ile Urfa halkı tarafından yüzyıllardan beri mesire yeri olarak kullanılan Şakşak Mağarası, İpek Mağarası, Direkli Mağara, Nalbant Harabası, Şahan Yuvası, Ağaçlı Mağara, Hacı Abbas'ın Mağarası, Kaçakça Mağarası, Kara Mağara, Develik Mağarası, Hacı Kamillerin Mağarası, Delikli Mağara, Hamam Mağarası, Şekerli Mağara, Savuh Mağara bölgedeki önemli taş ocakları arasında yer almaktadır.

6. SARNIÇLAR VE KUYULAR

Eski bir yerleşim alanı olduğu anlaşılan sit bölgesinde su ihtiyacının kışın yağmur sularının kanallar yoluyla doldurduğu sarnıçlarla yılboyu karşılandığı anlaşılmaktadır. Tarihleri mîttattan önceki yüzyıllara kadar uzanan, ağız çapları 1 metre, taban çapları 7-8 metre, derinlikleri 5-7 metre arasında değişen kesik koni görünümündeki sarnıçlardan 200'e yakın örnek, Mance Deresi, Kanlı Mağara Deresi, Kasarcı Deresi (molla Ömer Hızanoğlu Dağı, Enber Deresi, Deyr Yakub, Çakmak Dağı, Topdağı ve Eyyüp Peygamber yörelerinde mevcuttur.

Alan dağlık olduğundan tarihi kuyular sarnıçlara nazaran çok az sayıdadır. Mance Deresi içerisinde ve derenin doğusundaki fıstıklıkta (bugün gecekondularla kaplanmış) bulunan birer kuyu ile Eyyüb Peygamber Camii'ndeki Eyyüb Peygamber kuyusu bunlara örnek olarak gösterilebilir.

7-KARLIKLAR

Yazları çok sıcak geçen Urfa'da kışın yağın karlar dağlarda kaya tabanına oyulmuş, çapları 6-7 metre, derinlikleri 8-10 metre arasında değişen, iç duvarları taşlarla örülmüş, merdivenle inilen karlıklara basılarak saklanmakta ve yaz aylarında içme sularının soğutulmasında kullanılmakta idi. Sit alanındaki dağlık bölgeye yayılmış olan karlıkların başlıcaları şunlardır. Kel Bedo'un karlığı, Savuh Mağara Karlığı, Sinek Yaylası Karlığı, Develik Karlığı, Ehber Karlığı, Top Dağı Karlığı, Molla Ömer Karlığı, Dip Karlık. Bunlardan Molla Ömer Karlığı Ermenice kitabelidir.

8- ANTİK YOLLAR

Sit alanı içerisindeki dağlarda, araba tekerleklerinin kayalara derin çukurlar halinde açmış olduğu yol izlerinin taşçı arabalarına ait olduğu sanılmaktadır. Deyr Yakub'un kuzey batısında yer alan ve buraya çıkışı sağlayan taş döşeli antik yol sit alanı içerisindeki en eski yol olma özelliğine sahiptir.

9-DİĞER ARKEOLOJİK BULUNTULAR

Yukarıda sözünü ettiğimiz çeşitli tarihi eserler yanında, sit

alanı içerisindeki Mance Deresi, Kırk Mağara, Kalkan, Meliğin Eyvanı, Eyyübiye ve Eyyüp Peygamber yörelerinde 2863 sayılı yasaya aykırı olarak sürdürülen gecekonduların temel hafriyatları sırasında mozaik, heykel, kitabe, lahit, kandil, göz yaşı şişesi, sikke ve benzeri arkeolojik buluntulara çok sayıda rastlanılmaktadır. Ayrıca aynı kazılarda hiç açılmamış kaya mezarlarına da rastlanılmaktadır.

SİT ALANI ÜZERİNDE SÜRDÜRÜLMEKTE OLAN TAHRİBATLAR

Yukarıda adı geçen bölgelerin, özellikle Mance Deresi, Halepli Bahçesi batısı, Kırk Mağara, Urfa Kalesi çevresi, Kanlı Mağara Deresi, Kalkan, Meliğin Eyvanı yamaçları, Eyyübiye ve Eyyüp Peygamber yörelerinde yapılmakta olan gecekonduların büyük bir kısmının temel kazıları sırasında ortaya çıkartılan kaya mezarları, mimari kalıntılar, tarihi değeri oldukça yüksek çok renkli döşeme mozaikleri, heykel ve diğer arkeolojik buluntular tahrip edilmekte, kaya mezarları fosseptik çukuru ve çöplük olarak kullanılmakta, ağız ve pencereleri biriktirilerek konuta dönüştürülmekte, birçoğu define arayıcıları tarafından soyulmakta, mozaikler sökülerek kaçırılmakta, sarnıçların ve karlıkların büyük bir kısmı taşlarla doldurulmaktadır.

Ayrıca bölgedeki tarihi taş ocaklarında biriktiriciler ve taşçılar tarafından bilinçsizce taş alınarak bunların çökmesine neden olunmakta, önleri biriktiricilerle örülerek besiciler tarafından ahır olarak kullanılmaktadır.

Kısa sürede önlem alınmadığı takdirde, sit alanı olarak tescil edilmiş olmasına rağmen 1979 yılından bu yana söz konusu bölgede yapılmakta olan gecekondularla tahribatlar devam edecek ve ileriki yıllarda böylesine zengin bir bölgede bilimsel bir arkeolojik kazı ve araştırmanın yapılmasına imkan kalmayacaktır. Aynı zamanda bölge turistik tarihi görünümünü çirkin gecekondularla bırakmış olacaktır.

ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER

1- Sit alanında özel şahıs mülkiyetinde bulunan arazilerin kamulaştırarak bu alanlardaki toprak altı ve toprak üstü kaya mezarları ile diğer tarihi eserlerin açık hava müzesi şeklinde değerlendirilmesi amacıyla Kültür, Turizm, Çevre ve İmar İskan Bakanlıkları uzmanlarının ortak çalışmaları yaparak plan kararları alması ve bölgenin turizme açılabilir duruma getirilmesi gereklidir.

2- Alanın sınırları ivedilikle tel örgüyle çevrelenmeli, gecekondu inşaatları durdurulmalıdır.

3-Şehir merkezine yakın olan Mance Deresi, Meliğin Eyvanı, Şeyh Mes'ut, Urfa Kalesi ve çevresinde toprak üstünde ağızları açık şekilde bulunan kaya mezarları ile Urfa Kalesi ve Şeyh Mes'ut türbesinin turizme açılabilmesi için buralarda kurtarma kazısı, restorasyon ve yol açım çalışmaları yapılmalıdır.

4-Deyr Yakup ve Çardak ören yerlerine çevre düzenlemesi, restorasyon, kurtarma kazısı ve ulaşımı sağlayan yollar yapılmalıdır.

5-Sit alanı içerisindeki hazine adına kayıtlı araziler esbit edilmeli, bu araziler açık hava müzesi halinde değerlendirilmelidir.

6-İl Özel İdaresince, bölgedeki antik taş ocaklarının besiciler, taşçular ve biriketçiler tarafından işgal edilmesi önlenmelidir.

7-Orman Bakanlığınca bölgenin uygun yerlerine ağaç dikimi yapılmalıdır.

8-Bu alanlarda Müze Müdürlüğü tarafından gerekli koruma ve denetimin yapılabilmesi için yeterli sayıda bekçi görevlendirilmelidir.

ŞANLIURFA KİTABELERİNDE ŞAİR SAKİB EFENDİ

Mahmut KARAKAŞ

Şanlıurfa'nın yetiştirdiği şairlerden biri de şüphesiz ki, Sakıp Efendidir. Merhum Bedri Alpay'ın yaptığı araştırma ile Sakıp'ın hayatını ve şiirlerinden örnekler vererek, ilk defa şiir dünyasına kendisi tanıtmıştır. (Bedri Alpay-Şanlıurfa Şairleri-Şanlıurfa, 1986). Asıl adı Emin olan Şair Sakıp Efendi, Birecik ilçesinin Serisad köyünde doğdu. Babasının adı Hacı Mustafa'dır. Doğum tarihi belli değildir. Medrese tahsilini bitirdikten sonra Urfa'da yerleşti. Urfa'da şair ve alim olarak tanınan Sakıp Efendi, kendi adıyla söylenen medrese ve tekke yaptırmıştır. Bu Medresede birçok öğrenci yetiştirdi, 1854 yılında hacca gitti. Hac dönüşünde Kadiri tarikatı halifesi olarak tasavvufa yöneldi. Bu yüzden bazı tasavvufi şiirler yazdı. Ben Sakıp Efendi'nin şiirlerini değil de, Şanlıurfa kitabelerindeki yerinden sözedeceğim.

Halepli Bahçesi dediğimiz bahçede Sakıp Efendi kendi-

si için bir köşk yaptırmıştır. İçinde çeşitli meyvelerin bulunduğu bu bahçe, içinde kazılan bir kuyudan dolapla çekilen sudan sulandığı gibi, Direkli'den özel olarak getirilen su kanalları ile de sulanmaktaydı. Senenin her mevsiminde çeşit çeşit meyveler yetişen bu bahçenin ortasında, Sakıp Efendi büyük bir zevk ve merakla yaptırdığı köşke şu şiiri kitabe olarak yazdı :

*Huş câ-yı safa idi bu ma'mure-i dünya
Olsaydı esasında bekadan eser amma
Nev kasr-ı muallada ferahbaş eyledi aram
Encamı eğer hufre-i kabr olmasa nava
Dilbeste-i neva bünye-i dehr-i fenaya
İbret mi değil tak-ı revak-ı Cem u Kisra
İkbaline imarine aldanma cihanın
Sanma ki sebat üzre kala hiçbirisi haşa*

*Kâm almadı hiç kimse bu dünya-yı deniden
Sad hasretiyle oldular hep azim-i ukba
Bu ziyet u zıbası bütün nakş u hayaldır
Arif buna hiç bend-i meyan eylemez asla
Hep bilmiş iken bunları hasb el-beşeriye
Sakıp niye bu kasr-ı nevi eyledin inşâ*

*Tutmuş nideyim dide-i agahımı gaflet
Bu cem-i alilim meğer Allah ede bina
Tevfik-i İlahiye olubu bu rehber
Dilden ede bu hübb-i siva nakşını imha
Ukba evi ma'mur gerek yoksa fenada
Bi faidedir olsada sad kasr-ı mualla
Ancak bu niyazım ki gidup dar-ı fenadan
Bu mesken-i ari olacak ahere süknâ*

*Tutmuş nideyim dide-i agahımı gaflet
Bu çeşm-i alilim meğer Allah ede bina
Tevfik-i İlahiye olub bu rehber
Dilden ede bu hübb-i siva nakşını imha
Ukba evi ma'mur gerek yoksa fenada
Bi fainedir ohlsada sad kasr-ı mualla
Ancak bu niyazım ki gidub dar-ı fenadan
Bu mesken-i ari olacak ahere süknâ*

*Banisini bir fatiha ile edeler yad
Şayed ki ola bir sebab-i rahmet-i Mevla
Bu kasr-i ferahbahşide etdikçe ikamet
Şad eyleyeler ruhumu bir rahmetle ihya
Neva bu ümidile edub bunları abad
Tarihini bu levhaya eyler iken imlâ
Tebrikine bir ahbab gelup söyledi tarih
Mes'ud ola her anda bu kasr-ı ferah ezâ
1263*

Şair Sakıb, yaptırdığı köşkünün içinde tahta üzerine birer satır halinde beyaz boya ile yazdırdığı bu şiiri kendisi yazdı. Son mısrada tarih düşürmüştür. Bu mısranın harfleri toplandığında, 1262 sayısı çıkmaktadır. Yukarki mısrada bir ahbab geldi dediği içinde, 1262 rakamına 1 eklemek ile 1263 tarihini elde ederiz. Hicri 1263 tarihinin miladi karşılığı 1845 senesi etmektedir. 1845 senesi Sakıb Efendinin henüz genç yaşındadır. Bunun hemen arkasından 1852 senesinde yaptırdığı evi için düşürülen tarih kitabesi şöyledir :

*Cenab-ı Sakıb efendiye her dâ alemdede
Behişe eyleye tevfikini refik Huda
Şu hanelerle şu eyvan-ı revnak-ı ezfanın
Bu tarh-ı nevle müceddid kamusun etdi bina*

*Safa ile otura kendisi hem evladı
İçinde görmeyeler hiç gam u keder asla
Görünce fatır-ı ademiye düştü bir tarih
Heman bu haneyi ma'mur eyleye Mevla
Sene 1268*

Akarbaşı semtinde yaptırdığı evine düşürdüğü bu kitabenin vezni : (Mefailün, mefailün, mefailün, fa'lün) vezninde yazılmıştır. Son mısrada tarih düşürmüştür. Son mısramın harfleri toplandığında 1269 çıkar. "düştü bir" dediği için bir rakamını çıkan sayıdan düşersek 1268 tarihi çıkar. Hicri 1268 tarihinin miladi karşılığı ise 1852'dir.

Bu tarihten sonra ise Halepli Bahçesinde yaptırdığı köşk için yazdığını sandığımız kitabe de şöyledir.

*Oldu bu arsa çün beavn-i Hüda
Hemen hali harab iken abâd
Habbeza bais binası bunun
Alır feyz u şeref mübarek bad
Dedi Rıf'at se cevher tarihi
Etdi Sakıb Efendi nev bünyad
1274*

Son mısrada cevher tarih düştüğünden noktalı harfleri toplayınca 1274 hicri yani miladi 1856 tarihi çıkar. Bu kendisinin hacca gittiğinden iki sene sonradır. Demek ki hac dönüşü bu kitabeyi yazdırmıştır. Bu kitabenin üzerinde yazılı olduğu taş, Halepli bahçesinde köşkün su anbarının kapısı üzerine geçici bir şekilde konulmuştur. Çünkü daha önceleri bu kitabeyi görmemiştim. Belli ki sonradan bir yerden bulunarak hemen oraya konulmuştur. Bu kitabe evinin kitabesi değildir. Çünkü evinin kitabesini yukarıda vermiştim. Boş bir arsa üzerine bir bina yaptırıldığından söz etmektedir. Sanıyorum ki bu kitabe köşkün kapısı kitabesidir. Köşkün yapılışından onbir sene sonra yazılmıştır. Şair Rıf'at tarafından yazılmıştır.

Sakıb Efendi'nin başka kitabelere de tarih düşürdüğü olmuştur. Bunlardan biri Narıncı Camisi kitabesidir. Bu kitabenin son iki mısrası şöyledir :

Geldi bir hatıf anın Sakıb dedi tarihini

Camii Narıncı ra'na oldu nev inşa ile

Sene : 1255

Burada son mısra harfleri toplandığı zaman 1254 sayısını verir. Bu sayıya bir eklersek 1255 hicri, 1839 miladi tarihi çıkar.

Bu kitabeler Sakıb Efendinin ilim, tasavvufun yanında şiirde de çok çalıştığını gösterdiği gibi kitabeler yazıp, tarih düşürmekteki ustalığını da göstermektedir. 1873-74 tarihinde vefat eden Sakıb Efendi, ölümünden önce söylediği şu beyit, onun doğum tarihine de işaret etmektedir.

Dar-ı Mevlada yetmiş yıl ömür sürmek saadettir

Yaşı yetmiş olan her bir kulun azadı adettir.

Beyti Sakıp Efendinin yetmiş yaşlarında vefat ettiğini bildirmektedir. Öyle ise ölüm tarihi olan 1873 senesinden yetmiş sene geriye gittiğimiz zaman 1800 seneleri çıkar. Bu duruma göre Şair ve Mutasavvif Sakıb Emin Efendi 1800 tarihi sıralarında doğmuştur. Kendisini Akarbaşındaki Sakıbiye Medresesindeki türbesine defnettiler. Sonraları bu medrese ve Sakıb'ın tekkesi satıldığında, bunları satın alanlar, Sakıb'ın ve yanında defnedilmiş olan oğlunun mezarını kaldırarak Dergah camiiinin kabristanına taşımışlardır. Şair Sakıb Efendinin mezarını Dergah Camii kabristanında aradım buldum. Mezar taşının baş dikmesinde şunlar yazılı idi :

Fatiha

Haza kabr el-merhum

Banii hankah-ı Kadiriye

El-Hac Muhammed Emin Sakıb Efendi

Bin el-hac Mustafa Efendi

Teveffa ila rahimehullahi ve tayyiballahu

KURTULUŞ SAVAŞIMIZDA KOMUTANLAR

Müslüm AKALIN

Urfa'nın kurtuluşunda görev yapan milis kuvvetleri, eşraf ve subaylar mücadelenin sacayaklarıydı. Mücadele sırasında Urfa'daki birliklerle, bunların bağlı bulunduğu birliklerde komutanlık yapanlardan tesbit edebildiklerimiz aşağıya çıkarılmıştır :

YÜZBAŞI ALİ SÂİP:

Ali Sâip Ursavaş. Revandiz'Lidir. 1887'de doğdu. Çeşitli birliklerde görev yaptıktan sonra Kozan'dan Urfa'ya atandı. Urfa'nın kurtuluşunda Kuvayı Milliye Kumandanı olarak görev yaptı. Urfa Jandarma Tabur Kumandanyken TBMM için yapılan seçimde en fazla oyu alarak TBMM Urfa üyesi oldu. II. dönem hariç, öldüğü 1939 yılına kadar Urfa mebusu olarak görev yaptı. Kozan'da görev yaptığı zamanlarda Fransızlarla işbirliği yapmış olduğuna ilişkin iddialar çeşitli hatıratlarda yer aldı. 1924 yılında yayınladığı **Klikya Faciaları ve Urfa'nın**

Serahu ve ceala el-cennete mesvahu

Fi şehri safer el-hayr

Geldi üçler okudu tarihin

Neverallahu likabri'l-Sakıb

Sene 1291

Son mısranın harfleri toplandığında 1288 rakama çıkmaktadır. Bu rakama "geldi üçler" dediği için üç rakamını eklediğimizde, ölüm tarihi olan hicri 1291 tarihi çıkmaktadır.

Mezar taşının ayak dikmesinde ise şu manzum yazılmıştır.

Ah bu çarh-ı fena bir kimseye olmadı yar

Kim ki meyletti ana ahiri oldu tarumar

İşte bu zat-ı kiram Sakıb Efendi Hazreti

Nice devran sürmüş iken yine etdi nakl-ı bar

Nice hayrat nice 'asar etmiş idi dehrde

Nice miskine tasadduk vermiş iken bi-şümar

Mevtten ihlasına vermedi hiç bir faide

Etdi dünya akibet süknasını dar-ı mezar

Eyleye dünyası veş uhrasını ma'mur anın

Rahmet-i gufranına nail ede perverdigar

Alima tarih dedi mu'cemle çıkdı yediler

Cennet-i Adnini So'-b eyledi ca-yı karar

Sene 1291

Yine Şanlıhurfa şairlerinden Alim'in yazdığı bu manzume-nin son mısrasında tarih düşürmüştür. Mu'cemle dediği için noktalı harfler toplanıyor ve 1298 çıkıyor. Bir üst mısradaki "çıktı yediler" dediği için de 1298'den 7'yi çıkarıyoruz ve 1291 hicri tarihini buluyoruz. Bu tarihi miladiye çevirdiğimiz zaman 1873 senesi çıkmaktadır.

Kurtuluş Mücadeleleri adlı hatıratı, mücadelede bütün emeği geçenlerin inkarı nedeniyle Urfa'da tepkiyle karşılandı. Selefî, Kuvayı Milliye Kumandanlığını devraldığı Binbaşı Ali Rıza Bey, Sinop Jandarma Kumandanıyken Ali Saip Bey'in kitabını okuyup çok üzüldü. Yayınladığı **Urfa Mücahedesı** adlı kitabın önsözünde Ali Saip Bey'i eleştirerek, Urfa'lı kahramanlara "Hissei tefahür" verilmediğinden yakındı. Önce İstiklal Mahkemesi üyeliğine daha sonra da başkanlığına atandı. Şark İstiklal Mahkemesi başkanıyken ötedenberi arasının açık olduğu bir takım kişileri mahkemeye celbettirerek yok etmeye çalışması nedeniyle zamanın Bahriye Vekili Topçu İhsan Bey tarafından tevkif ettirilmek istendiği, Ali Saip Bey'in de buna karşı İhsan Bey aleyhinde "Yavuz ve Havuz Meselesi"nde tanıklık yaptığı söylenir. 1935 yılında Atatürk'e suikast yapacağı iddiasıyla tutuklandıysa da iftira olduğu anlaşıl原因 yapılan yargılama sonunda beraat etti. 1939 yılında vefat etti.

BİNBAŞI ALİ RIZA BEY:

Jandarma Yarbay Ali Rıza Türksoy. 1292 Arapkir doğumlu. Havran Jandarma Kumandanıyken 1918 yılı Ağustosunda terfi ederek Urfa'ya atandı. İngiliz ve Fransız işgalinde Urfa Jandarma Kumandanıydı. Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda öncü çalışmalar yaptı ve Belediye Reisi Hacı Mustafa yardımıyla cemiyeti kurdu. Harran aşiretlerini örgütlemeye çalışması nedeniyle Fransızlarca sorguya çekilip tutuklandı ise de bir yolunu bulup Siverek'e firar etti. Daha sonra Diyarbakır Jandarma Kumandanlığına atandı. 1921 Şubatında Anteb'in düşman eline geçmesiyle Urfa'da uyanan tela ve heyecan üzerine Urfa Müdafai Hukuk Cemiyeti Reisi Hacı Mustafa ve cemiyet üyelerinin Elcezire Cephe Komutanlığına çektikleri telgrafla Urfa'da kumandayı yüklenmesi için görevlendirilmesi istendi. Urfa'ya yeniden gelip gerekli hazırlıkları yaptı ve üç ay kadar kalıp geri döndü. Daha sonra Sinop'a atandı. 1931 yılında İstanbul mıntokası Jandarma Müfettişliğinden emekli oldu, 1948 yılında vefat etti.

MÜLÂZİM ADİL HULUSİ EFENDİ :

Jandarma Binbaşı A. Hulusi Gür. 1307 Kula doğumlu. Urfa Jandarma Tabur mühlakı iken Müdafai Hukuk Cemiyetine katıldı. Bnb. Ali Rıza Bey'in başkanı olduğu ve 12'Ler olarak bilinen kurulun üyesidir. Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'in firarından sonra cemiyetin bütün yazışmalarını kendisi yönetmiştir. Urfa'dan sonra Diyarbakır Jandarma Kumandanlığı emrinde çalışmıştır. 1940 yılında İzmir Jandarma Alayı Urla Tabur Mülhakı iken emekli olmuş, 1967 yılında vefat etmiştir.

YARBAY KENAN BEY :

Korgeneral Mehmet Kenan Dalbaşar. Urfa'da Kenan Paşa olarak bilinir. İstanbul 1886 doğumludur. 1912'de Harp Akademisini bitirdi. 1918 yılında Almanya dönüşü Urfa'nın bağlı bulunduğu 13. Kolordu'nun 5. Tümen Komutanlığına atandı. Fransızların tahliyesinden sonra geri dönmeleri ihtimali belirlediğinde Mardin'deki 5. Tümenin Urfa'ya intikali sırasında Urfa-lıların sevgisini kazandı. 1935 yılında 7. Kolordu Komutanıyken vefat etti.

BİNBAŞI HALİT BEY :

Kurmay Albay Halit Akmansü. Urfa'nın bağlı bulunduğu 13. Kolordu Kumandanlığının Kurmay Başkanı. 1884 yılında Kastamonu'da doğdu. 1909'da Harp Akademisini bitirdi. 1923 yılında 5. Kafkas Tümeni Komutanıyken Kastamonu Milletvekili seçildi. Hilafetin kaldırılmasıyla ilgili tartışmalar sırasında Halk Fırkasından istifa etti. Bir süre sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına takıldı. 1929'da emekli oldu, 1953 yılında vefat etti. Hakkında Ziya Göğem tarafından yazılmış biyografinin adı Daday'lı Halit Bey'dir.

ALİ İHSAN PAŞA :

Tümgeneral Ali İhsan Sabis. 1882'de İstanbul'da doğdu. Urfa'nın da bağlı bulunduğu Musul'daki 6. Ordu Kumandanıyken, 6. Ordu'nun lağvı üzerine İstanbul'a çağrılıp İngilizlerce tutuklandı ve Malta'ya sürüldü. Mondros Mütarekesinden

sonra Urfa'ya gelmiş, zamanın Mutasarrıfı Nusret Bey'e işgallere karşı teşkilatlanma için tavsiye ve telkinlerde bulunmuştur. 1950 yılında Afyon Milletvekili olan Ali İhsan Sabis'in **Harp Hatıralarım** adlı eseri vardır. Bu eserde Ali İhsan Paşa ve maiyetinin mutasarrıf Nusret Bey'le birlikte Urfa kalesinin mançınıkları önünde çektilen bir fotoğrafda vardır. Ali İhsan Sabis 1957 yılında vefat etmiştir.

YARBAY AKİF BEY :

Tümgeneral Akif Erdemgil. Urfa'nın bağlı bulunduğu 13. Kolordu'nun 2. Tümen Kumandanı. 1876 yılında Debre'de doğdu. Milli Mücadele yıllarında 2. Piyade Tümen Komutanıyken Urfa Harekatı Milliye Kumandanlığını da yaptı. Urfa'ya gelerek çeşitli görüşme ve incelemelerde bulundu. Daha sonra Elcezire Cephe Kumandanı vekilliği de yaptı. 1935 yılında emekli oldu. 1962 yılında vefat etti.

NIHAT PAŞA :

Korgeneral Nihat Anılmış. Milli Mücadele yıllarında kurulan Elcezire Cephe Kumandanı. 1876 yılında Filibe'de doğdu. 1900'de Harp Akademisini bitirdi. 1942'de emekli oldu, 1954 yılında vefat etti.

ŞANLIURFA'NIN KURTULUŞU VE ONİKİLER

Osman GÜZELGÖZ

*Dedemiz erkekçe durdu burada
Can verdi, bu yurdu vermedi yâda
"Şüheda Fıskırır" inan Şüheda
Alıpta "toprağı sıksan" Mehmedim....*

Şanlıurfa'nın karayağız, yiğit ve imanlı insanı Kurtuluş Savaşı içerisinde "Urfa'nın Kurtuluşu" diye apayrı bir destan yazmıştır. Bu destanın sembolü '11 Nisan' dır. 11 Nisan 1920'de, işgalci Fransız Kuvvetleri Urfa'yı terketmiş ve AKA-BA'da, ŞEBEKE dağlarında bozguna uğratılmış, Urfalıdan aldığı "iman ve hürriyet" dersini ağabalarına anlatmak ve bir daha geriye dönmek üzere arkasına bile bakmadan bu kutsal toprakları asil sahiplerine bırakarak kaçmıştır.

Urfalının yediden yetmişe, köylüsünden kentlisine, ailesinden aşiretine, kadınından erkeğine bütünüyle katıldığı "Kur-

tuluş Mücadelesi" nin önde gelenlerini tarih ONİKİLER diye tanımaktadır. ONİKİLER Milli Mukavemet fikrini ortaya atan, bunun mücadelesini veren ve halkı işgale karşı çıkmaya hazırlayan büyük teşkilatın da adıdır Urfa'da..

ONİKİLER, Fransız-Ermeni işbirliği ile Urfalıya yapılan zulmü kabullenmeyen, işgalcileri bir an önce şehirden çıkarmak için varını yoğunu koyan ve Urfa'nın kurtuluşunun temel harcını döken bir "Serdengeçtiler" grubudur. ONİKİLERİN ve Kurtuluş Mücadelesinin başında o zamanın Belediye Reisi Hacı Mustafa HACIKAMİLOĞLU vardır. Bu direniş Komitesinin diğer üyeleri ise; Küçük Hacı Mustafa, Barutçu Hacı İmam, Nebozade Hacı İmam, Hacı Osman Güllü, Mollazade Hacı Mahmud, Ali Çelli, Bedir Ağazade Halil Ağa, Sofu Hacı Mustafa, Komiser Şakir Bey, Binbaşı Ali Rıza Bey ve Jandarma Teğmeni Hulusi Bey'dir.

Fransız Urfa'ya ayak basıyor

Kendi Bayrağını yüksek asıyor

Hilalin yerinde yellər esiyor

Artık dağlar bize mesken olmalı..

ONİKİLER organizesindeki Urfa Kurtuluş Mücadelesinin kahramanları, işgalin daha ilk günlerinde evlerini, çoluk çocuklarını kendi toprak ve bayrak sevgisinin bir gereği olarak "Peygamberler Diyarı", "Evliyalar Yatağı", "Alimler ve Edipler Otağı" bu toprakları Fransız çizmesinden kurtarmak üzere dağları kendilerine mesken tutmuşlardır. Anadolu'nun olduğu gibi Urfa'nın kurtuluşunun önünde de önemli "Manevi Şahsiyetleri" görmekteyiz. Halkın sevdiği, inandığı ve arkasından koştuğu bu fedakar kahramanlar taşıdıkları sıfatların hakkını vermiş ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadelesinin, burada yazılan ünlü destanın baş mimarları olmuşlardır.

7 Mart 1919'da İngilizlerle başlayan Şanlıurfa'nın işgali 7 ay 25 gün sonra Fransızlara ve onların işbirlikçileri olan Ermenilere bırakılmıştır. Urfalıların ONİKİLER'in önderliği ile 9 Şubat 1920'de başlattıkları ayaklanma ve kurtuluş mücadelesi ni-

hayet 11 Nisan 1920 günü "mutlu sonla" noktalandı. 11 Nisan Urfa'ın Düşman işgalinden kurtuluş günü olarak heryıl coşku ile kutlanmaktadır.

**Ben Eyyüb'un Sabrı Urfa,
Ben medeniyetin beşiği, kabri Urfa..**

**Bugün yeniden diriliyorum
Ben Kılıca yaman Urfahıym
Ben 11 Nisan'daki
KAHRAMAN URFALİYİM**

**Ben, o düşmanın hançerini dayarken
Kükreyen ve Kurtulan Urfahıym..**

Maraş'ta Sütçü İmam'ın, Antep'te Şahin Bey'in Karayılan'ın başlattıkları "Kurtuluş Mücadeleleri" Urfa'da ONİKİLER'le başlamış ve bu eşsiz topraklarda şehit kanları ile muhteşem bir destan yazılmıştır.

Yazımızı, bir dilek ve içten temenni ile bitirmek istiyorum : zulümlerinden kurtardığımız bir takım emperyalistlerin adetlerine göre kutlamak bugün bize acı vermekte ve yaşlarımızı oldukça üzmettedir.

Bunun yerine, gençlerimize ONİKİLERİ, Kurtuluşun arkasındaki manevi birikimi, o zamanın insanların "iman ve hürriyete" verdikleri önemi anlatmakla, yeni yetişen neslimize Medreselerdeki BULUNTU HOCA'ları, Kur'an-ı Kerim sevdalısı KÜRRE MEHMET HAFIZ'ları, Vaaz kürsülerinde ölen ÖMER HAFIZ'ları, ŞEYH MÜSLÜM HAFIZLARI, Müftü EYÜB SABRİ'leri ve daha nice gönül sultanları zatları tanıtmakla, Urfa'nın manevi mirasını korumakla "Kurtuluşumuz" esas manası ile kutlamış oluruz sanırım.

H.Abdürrahman RAHMİ'nin Urfa için yazdığı bir gazelin birkaç beyiti ile Urfalıların "kurtuluşlarını" gerçek manası ile kutlayabildikleri günlere kavuşmalarını diliyorum.

Cengi milliyetle oldu gazi-i azam Ruha
Yurt içinde her yönüyle belde-i ekrem Ruha

Kenz-i gayret merkez-i namus iffet madeni
Bahr-i ismet cay-i akdes sami-i afham Ruha

Mevlid-i Ali Makam-ı nuru ceddi Enbiya
Menba-ı Ayn-ı Züleyha melce-i eslem Ruha

Hem Halil Rahman suyudur menbayı abı hayat
Mecma-ı Ervah-ı Kudsi Kevser-i adem ruha

URFA'DA İLK KURŞUN

Rafet YILMAZOĞLU

9 Nisan tarihinde vuku bulan nakledeceğimiz olay Urfa'da ilk patırtıyı başlatan harekattır.

Fransız komuta kademeleğindeki işbirlikçilerden almış olduğu istihbaratı bilgilere göre Urfa halkı Urfa eşrafının organizasyonu ile büyük bir harekete girişecekti. Eğer bu hareket planlı ve yavaş yapılırsa başa çıkamayacaklarını biliyorlardı.

Kokuşan Avrupa Emperyalizmi, Anadolu'da bozulmamış iman-aile-namus ve ahlak kavramlarını görmüştü. Ama postu ucuza satmadan, yavaş, yavaş çekilmeyi kendileri için bir kurtuluş kabul ediyorlardı.

İşgalciler eğer Urfa halkının önünde bir barbarlık yaparlarsa gidecekleri güne kadar rahat rahat bir çekilme planı uygulayabileceklerdi. Bunun için Çulcu pazarından işe koyuldular. 7 nisan günü çarşıdan geçen bir işgalci komutan ve arkasındaki birkaç er çarşığı korkulu ve imansız bakışlarıyla rahatsız etmeye

çalışıyorlardı. Ama esnaf onların bu arayışlarına imkan vermemek için gayet sessiz bir şekilde elindeki işiyle meşgul oluyordu.

Derken işgalci komutan Kömürcü Mehmet Efendi'nin dükkanının önünde durdu. Yüksek bir sesle,

Kömürcü dükkanını yarın tertemiz göreceğim dedi.

Mehmet Efendi böyle birşeyin mümkün olamayacağını söyledi isede, komutan yarın geleceğini bildirdi ve gitti.

Gerek çarşı esnafı ve gerekse Urfa halkı olaydan rahatsız oldularsada 11 Nisan gününe kadar olay çıkarmak istemiyorlardı.

8 Nisan günü aynı işgalci komutan çarşıya korkunun verdiği sahte cesaretle geldi kömürcü dükkanının önünde durup

-Sana ne demiştim? Neden hiçbir hazırlık yapmadın, neden beyaza boyamadın diye bağırmaya başladı.

Mehmet Efendi gayet rahat, kendinden emin ve vakarlı bir sesle

-Yarın, yarın herşey dediğiniz gibi olacak gelip görünüz dedi.

Komutan

-Geleceğim amma dediğim gibi olmamışsa. Bu çarşı içinde cesedini sürükleyeceğim. dedi ve gitti.

Beklenen heyecanlı günün büyük kuşluk vakti idiki çarşı gayet huzursuz, durgun ve sessiz idi. İşgalci mezalim, iki günlük bağırıp, çağırmanın verdiği cesaretle kömürcü Mehmet Efendinin dükkanının önünde bir put gibi durdu.

-Kömürcü ne yaptın dedi

Mehmet Efendi yine başı dik sesi kararlı bir şekilde

-Komutan bütün boyacılara sordum, böyle bir siyaha önce kırmızı bir astar boya çekeceksin, sonra beyaza boyayabileceğimi söylediler. Bu astar içinde senin kirli kanından iyisini bulamadım. dedi.

Ve o anda çekmecesinden bir tabanca çıkarıp işgalci zalimi tek kurşunla alnından vurdu.

Komutan kendi lisanı ile ölümü tadarken yanındaki askerlerde kaçmayı başardı. Gerçekten de zalimin pis kanı kömür üzerinde güzel bir tablo arz etmişti. Astar çekilmişti, sıra 11 Nisan'da çekilecek beyaz boyaya kalmıştı.

ŞANLIURFA TARİHİ

Anadolu'nun Güneydoğusu'nda "Orta Fırat" bölümünde yer alan Şanlıurfa tarih boyunca Irak, Suriye, Mısır ve Anadolu'da kurulan devletlerin egemenliğinde kalmıştır. Şanlıurfa tarihi Turizm, Arkeoloji, Edebiyat, Müzik ve Folklor bakımından incelenmeye değer.

Şanlıurfa'nın adı Keldaniler döneminde Ur, Aramiler döneminde Orhay, Makedonyalılarca Edessa, Yunanlılarca Kalirru E, Araplarca da Ruha olarak anılmaktaydı. Birçok kaynakta çeşitli rivayetlerde bugünkü ismiyle anılış seyri tarif edilmekte olan Şanlıurfa'nın ilk adı Orhainin zamanla Orhe, Orha gibi farklı kullanışlar sonucu ortaya çıktığı en kuvvetlileri arasındadır.

Yazılı Tarih Öncesi Şanlıurfa :

Arap Tarihçisi Ebulfaraç'a göre Şanlıurfa Tufandan sonra kurulan 18 şehirden biridir. En eski şehirlerden biri olan Şanlıurfa'nın 3000 yıllık

Şanlıurfa'nın 3000 yıllık tarihi vardır. Şanlıurfa'nın Hz. Nuh'un oğlu Yafes tarafından kurulduğu ve Tevrat'ta "İerah" diye geçen şehir olduğu ve Nuh Peygamber'in oğlu Yafes'in buralarda yerleştiği bildirilmektedir.

Araştırmalar sırasında bulunan ve 1978'de kazısına başlanan ilimiz sınırları içerisinde Hasek Höyük, Kurban Höyük ve Lider Höyük yerleşim bölgelerinden ilin tarih öncesi ve tarih dönemine ait önemli sonuçlar çıkarılmıştır.

Eski Çağlarda Şanlıurfa :

Harran'da yapılan kazılarda çıkarılan çivi yazılardan anlaşıldığına göre Şanlıurfa M.Ö. 4000-5000 yılları arasında kurulmuş bir sümer şehridir. Sümerler etrafı hendeklerle çevrili şehirlere "UR" adını vermişlerdir. Urfa'nın da ilk adının Ur olması bunu göstermektedir.

1926 yılında Şanlıurfa'da yapılan kazılarda Sümer, Asur ve Etilere ait önemli eserler çıkarılmıştır. Şanlıurfa'da yapılan kazılarda Sümerler, Asurlar, Etiler, Persler, Yunanlılar ve Romalılar bu bölgede yaşamışlardır.

M.Ö. 6000 yılında İran tarafından fethedilen Mezopotamya M.Ö. 334 yılında Makedonyalı İskender tarafından alınınca Urfa'da bu hakimiyetin altına girmiştir.

İskenderin ölümünden sonra toprakları komutanlarınca paylaşılınca da Şanlıurfa Selefkosun payına düştü. Selefkos Merkezi Antakya olmak üzere Selefkiyan adı ile bir devlet kurdu. Urfa'da bu dönem bu devlete bağlandı. Romalılar daha sonra bu devleti ortadan kaldırmışlardır.

ŞANLIURFA TARİHİ KRONOLOJİSİ

M.Ö. 3000-2000	: İlk Tunç Çağı
M.Ö. 2000-1300	: Hurri-Mitan'lılar
M.Ö. 1100- 612	: Arami göçleri ve Asur Egemenliği dönemi
M.Ö. 612-550	: Medler dönemi
M.Ö. 550-332	: Persler Dönemi
M.Ö. 332-312	: İskender Dönemi ve Diadoklar
M.Ö. 312-132	: Sölökidler dönemi
M.Ö. 132-M.S. 1117	: Abgar prensliği ve Osroene Kral. ığı Dönemi
M.S. 117-395	: Romalılar Dönemi
M.S. 395	: Bizans egemenliğinin başlangıcı
M.S. 639	: İyaz bin ganemin Urfa'yı alması
M.S. 679-718	: Şanlıurfa'nın depedemden zarar görmesi
M.S. 737	: Yunanlı Başırın Harran'da ayaklanması
M.S. 812	: Urfa'nın surlarla çevrilmesi
M.S. 815	: Nasır bin Sabasın Harranı kuşatması
M.S. 942-943	: Bizanslıların Şanlıurfa'yı tehdidi
M.S. 1017	: Alparslanın Anadolu'ya ve Şanlıurfa'ya geçişi
M.S. 1077	: Finaletosun Urfa'ya egemen oluşu

- M.S. 1087 : Melikşahın Urfa'yı Bozan'a bırakması
M.S. 1098 : Urfa'da Haçlı kontluğunun kurulması
M.S. 1100 : Körboğa ve Büyük Selçuklu Ordusunun Urfa'yı
M.S. 1106 Kuşatması
: 11 Boudounın başa geçmesi
M.S. 1109 : 11. Boudoinin Harran'a saldırması
M.S. 1110 1. Sökmen El Kutbu-Musul emiri Meudut ve 1.
Necmettin Ilgazinin Urfa'yı kuşatmaları
1112 : Meudut'un kuşatması
1119-1120 : Artuklu ilgazinin saldırıları
1144 : İmameddin Zengin'in Urfa ve Suruç'u ele
geçirmesi
1182 : Selahattini Eyyübinin Urfa Nusaybin ve Suruç'u
alması
1183 : Selahattini Eyyübinin Harranı alması
1200 Muizzeddin Kayserşah'ın calı olması
1232 : Mısır Eyyübi Sultanı 1. Elmakim Nasureddinin
Urfa, Harran ve Sivereği ele geçirmesi
1235 : 1. Alaaddin Keykubat'ın Urfa, Siverek, Harran ve
Rakkayı ele geçirmesi
1235 : 1. Elkamil Nasureddin'in bu yerleri tekrar alışı
1243 : Moğolların Urfa'yı yağmalaması
1251 : Suruç, Harran ve Urfa'nın Moğol saldırısına
uğraması
1260 : Hulagu'nun Urfa'yı ve Harran'ı alması
1404 : Akkoyunluların Urfa'yı ele geçirmesi
1429 : Memlûkluların Urfa'ya saldırıları
1514 : Şehrin Sefavilerce alınması
1517 : Urfa'nın Osmanlılarca alınması
1587 : Rakka ve Urfa'da ayaklanma (Abdurrahman ve
Sukrab ayaklanması)
1599 : Celali isyanları ve karayazıcının Urfa'yı ele
geçirmesi
1600 : Urfa'nın isyancılardan kurtulması

1867	: Urfa Sancağının Halep vilayetine bağlanması
1916	Urfa'nın bağımsız sancakoluşu
24 Mart 1919	İngilizlerin Urfa'yı işgali
30 Ekim 1919	Fransızların Urfa'yı işgali
9 Şubat 1920	Urfa direnişinin başlaması
11 Nisan 1920	Urfa'nın düşmandan kurtuluşu
Haziran 1920	Milli Aşireti ayaklanması
1923	Birecik ve Suruç'un ilçe oluşu
20 Nisan 1924	Urfa Sancağının il oluşu
1926	Siverek ve Hilvan'ın ilçe oluşu
1930	Bozova'nın ilçe oluşu
1046	Akçakalenin ilçe oluşu
1954	Halfetinin ilçe oluşu
18 Ağustos 1958	Şanlıurfa Kütüphanesinin açılması
1967	Urfa müzesinin açılması
Eylül 1981	Ceylanpınar'ın ilçe oluşu
12 Haziran 1984	T.B.M.M. kararıyla Şanlıurfa adının alınması

ŞANLIURFA'NIN COĞRAFI KONUMU

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan Şanlıurfa 37, 8 kuzey enlem ve 38, 46 doğu boylamları arasında kalıp, Doğu'da Mardin, Batıda Gaziantep, Kuzeybatıda Adıyaman, Kuzeydoğusunda Diyarbakır illeri ile çevrilidir.

Güneydoğu Torosların orta kısmının güney etekleri üzerinde olan Şanlıurfa ilinin yüzölçümü 1858 kilometrekaredir.

YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ :

Güneydoğu Torosların orta kesimlerinin güney etekleriyle, güneydeki geniş ovalık alanlar arasında kalan geniş bir plato görünümünde olan Şanlıurfa'nın yeryüzü şekilleri bakımından ağırlıklığını %61,7'lik payla platolar, %22'lik paylada dağlar yer tutar.

DAĞLAR :

KARACADAĞ : 1919 m yüksekliğinde olan Karacadağ ilin kuzeydoğusunda olup sönmüş bir volkanik dağdır.

TEKTEK DAĞLARI : Kuzeyden güneye uzanan kıvrımlı bir özellik taşıyan bu dağlar 801 m yüksekliğinde olup Harran Ovası ile Viranşehir Ovası arasında uzanmaktadır.

TAKURTUKUR DAĞLARI : Karacadağ'ın batısında yeralan bu dağların yüksekliği 1222 m'dir.

SUSUZ DAĞLARI : 817 metre yüksekliğinde olup Tektek dağlarının kuzeybatısındadır.

GERMUŞ DAĞLARI : Merkez ilçenin kuzeyinde olan bu dağların yüksekliği 800 m. dir.

NEMRUT DAĞLARI : Tilki dağları da denen bu dağlar Urfa'nın güneyinde ve 800 m. dolayındadır.

ARAT DAĞLARI : Suruç Birecik şosesi üzerinde olan bu dağlar 771 m. yüksekliğindedir.

PLATOLAR :

Şanlıurfa Platosu Kuzey Arap platformunun kuzey kesimini oluşturup bir yandan Fırat diğer yandan da Güneydoğu to-roslarla çevrilidir.

OVALAR :

Urfa İlinin birçok ovası vardır. Çeşitli tepeler ve dağlar arasında bulunan bu ovaların en önemlisi, Kuzey Mezopotam-ya'nın bir uzantısı olan Suruç, Harran ve Viranşehir ovalarıdır.

İlin kuzeyinde Bozova, Hilvan ve Siverek ovaları vardır. Ovalarla birlikte dağ ve tepeler arasında kalan vadiler yer alır.

HARRAN OVASI : İlin en yüksek ovası olan Harran Ovasının yüksekliği 375 m'dir.

SURUÇ OVASI : 700 kilometrekarelik bir alanı kapla-yan Suruç Ovası Harran Ovasının batısında yer alır.

VİRANŞEHİR OVASI : 1200 km kare genişliğinde olan Viranşehir ovası Harran Ovasının doğusunda ve Tektek dağlarının hemen arkasında yer almaktadır.

HİLVAN OVASI : Yer yer dalgalı kesimlerle oluşan bu ova genelde düz bir alanı kaplar.

AKARSULAR :

İlimiz akarsular bakımından zengin değildir. Fırat nehri dışındaki diğer akarsular devamlı değildir. Karacadağın batısına doğru Yılanlı dağı, Susuz dağları, Kaşman Dağları, Sakızlı dağı ve Arat dağlarının kuzeyindeki ovalar açık havzalardır. Bu kısmın güneyinde kalan ovalar kapalı havzalardır. Açık havzalardaki sular Çeltik suyu, Pınar Suyu, Pamuk Suyu, Zengeçur Çayı, Karabağ Suyu, Aslanlı Çayı, Bahçecik Suyu, Hamdun Çayı, Necarit Suyu, Tifriş Çayı, Zadelî Çayı ve Halfeti suyudur. Bu sular doğuda Fırat'a ulaşır.

Siverek, Hilvan, Bozova, Halfeti çevreleri açık havzalardır. Merkez ilçe toprakları. Suruç, Viranşehir ve Harran Kapalı havzalardır. Bunlar Pınarbaşı suyu, Meman suyu, Direkli su, Mecrihan suyudur. Bu sular bir ırmağa ulaşmayan kapalı havzalardır.

FIRAT NEHRİ : Siverek ilçesinin Dağbaşı nahiyesi Mektelan geçidinde il topraklarına karışan Fırat nehri Güneybatı yönünde akarak Adıyaman Şanlıurfa sınırını çizer. Batıdan sağyönden gelen göksuyu alır. Gaziantep'e sınır çizerek Suriye topraklarına girer.

CULAP SUYU : Sabahaydar bucağına bağlı Edene köyü ile Diphisar bağlarından çıkar.

DİREKLİ SUYU : Urfa'nın kuzeybatısında bir saat kadar uzaklıkta Direkli deresinde göl haline gelmiş zengin bir yeraltı nehrinden sözedilmiş bu su yapılan araştırmalarda bulunmuştur.

SÜLEYMANPINAR : Şehrin kuzeybatısında bağlar arasında çıkan küçük bir sudur.

KARAKOYUN DERESİ : Yağmur ve kar sularından oluşan su kiş ve bahar aylarında akar..

CAVSAK SUYU : Merkez ilçenin kuzeybatısındaki Cavsak Köyünden çıkar. İlden geçerek Bamyasuyu ile birleşip akışını sürdürür.

BELİH SUYU : Harran'ın güneyinde Akçakale Aynel-arus yakınlarından doğar, Suriye toprakları içinde Fırata karışır.

HABUR SUYU : Önemli akarsulardandır. uzunluğu 350 km kadardır. Viranşehir'in Kuzeydoğusunda Karacadağ eteklerinden doğar.

ZENGER ÇAYI : Karacadağdan çıkar. Batıya doğru akarak, geldik suyu ile birleşir; Zengeçur Çayı adını alır. Kazo köyü yakınından Fırat'a karışır.

GÖLLER :

Urfa'da iki iki büyük göl vardır. Bunlar Aynüzüleyha ve Halilürrahman gölleridir.

HALİLÜRRAHMAN GÖLÜ : Uzunluğu 150, eni 30 m'dir. Urfa il merkezinde olup Gölbaşı semtindedir.

Gölde sazan türünden balıklar yaşamaktadır. Gölün derinliği 1 ve 4 metre arasında değişmektedir.

AYNİZÜLEYHA GÖLÜ : Bu gölde gölbaşı civarındadır.

BÜYÜKGÖL : Bozova ilçesinin güneydoğusunda olan bu göl 5400 m uzunluğunda ve 100 m genişliğindedir. Derinliği 3 metreyi bulur.

KÜÇÜK GÖL : Bu gölde Bozova'nın güneydoğusundadır. Uzunluğu 250 m. genişliği 50 m, dolayındadır. Derinliği ise 1.5 m kadardır.

NÜFUSU :

1991 nüfus sayımına göre merkez ilçe nüfusu 300.000 dir. 18584 kilometrekare yüzölçümü göz önüne alınırsa nüfus varlığının çok olduğu söylenemez.

ŞANLIURFA'DA KÜLTÜR VE SANAT

Güneydoğu Anadolu'nun en eski şehri olan Şanlıurfa tarih bakımından da çok zengindir. Kültür kavramının var olması ve gelişmesini sağlayan kurum olan okulun ilk açıldığı bölgelerden biride Urfa bölgesidir.

Harran ve Edessa (Urfa) İslam Medeniyetinin zamanında en önemli Merkezleriydi. Harran'da yetişen matematikçi ve Astronom el-battanınin Bilim Tarihinde özel bir yeri vardır. 11 ve 12. yüzyıllarda Harran ve Urfa Eyyübiler ve Selçuklular arasında el değıştirir. 1517'De Osmanlı egemenliğine giren Şanlıurfa 16. yüzyıl ortalarında surlarla çevrili el sanatları gelişkin bir şehirdi Evliya Çelebi 17. yüzyıl ortalarında ziyaret ettiği şehirde 2600 ev, 22 camii 67 mescit, 3 medrese 8 hamam, 5 han, 1 bedesten olduğunu kayd etmektedir,

19. yüzyılda Şehir halkının başlıca geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturuyordu. Dokumacılık ve kuyumculuk gelişmişti. Diyarbakır ve Halep'e bağlanan kervan yolları ile Şanlıurfa'da ticari hayat oldukça canlıydı.

Cumhuriyetle birlikte geleneksel ögelerin bütün kültürel ve toplumsal yapıyı etkilediği görülmektedir.

1960'tan sonra kültürel değişme süreci giderek hızlanır; 1970'lerden sonrada 8-10 katlı apartmanlar yapılanmanın temel niteliğini oluşturmaktadır. Köyden kente göçün neticesi olarak şehrin büyük bir kısmını teşkil eden gecekondu semtlerinde Köy Kültürü ve hayat tarzı halen varlığını sürdürmektedir.

İlin büyük merkezlere uzaklığı elverişsiz iklim şartları ve büyük toprak mülkiyeti hayat tarzını önemli ölçüde etkilemiştir. Geleneksel yapı hemen tüm kurum ve ilişkileriyle ayakta kalmıştır, Osmanlı döneminden süregelen aşiret yapısı yörede üretim ve insan ilişkilerinin ve hayat tarzının temel belirleyicilerindendir. Aşiret reislerinin kendi bölgelerindeki toprakları mülkiyet şeklinde ellerinde bulundurmaları Osmanlı döneminde aşiretlere özerk bir konum kazandırmaktaydı. 1950'lerde tarıma traktörün girmesiyle başlayan makineleşme 1943'de Urfa grup amirliği adıyla çalışmaya-başlayan çiftliğin 1950'De Ceylanpınar devlet üretme çiftliğine dönüşmesi 1956'da Birecik köprüsünün yapılmasında yörenin kültür hayatında bazı gelişmeler meydana getirmiştir.

1920'lerde Cumhuriyetle başlayan basın çalışmaları 1950'lerden sonra canlılık kazanmıştır. İlk gazete Urfa adıyla 1925'de çıkarılmıştır. Uzun süre haftalık olarak yayınlanan bu gazete 1949'da günaşırı çıkmaya başlamıştır. Aynı yıl yeni Urfa adını alan gazete 1960'a kadar CHP'nin yayın organı olarak yayınlanmıştır. 1930-34 Milli Gazete 1936-38 Akgün, 1938-40 Işık yayına girmiştir. 1951'de demokrat Urfa'nın sesi, 1952'de Urfa 1954'De Feryat 1959'da Karaköyün 1960'ta Fırat 1963'de Urfa Postası 1965'de Viranşehir, Şafak, Doğuş 1966'da Meşale

Hudut Eli 1967'de Kalkınan Birecik yayına girmiştir. Ayrıca 1950' lerde Derya ve Anzeliha gibi dergiler 1960'larda Nabi ve Harran dergileri yayına girmiştir.

TARİHİ ESERLER :

Şanlıurfa birçok efsanelere ve hikayelere konu edilmiş ilk insanların yerleşme merkezlerinden biridir. Camiler, Kaleler, Kervansaraylar, Köprüler, göller, Mağaralar, Harabeler, Kiliseler , Dikilitaşlar ve buna benzer binlerce tarihi eserlerle Şanlıurfa ilgi çekici bir ildir.

1- URFA KALESİ : Şehrin güneybatısına düşen kale sarp bir kaya üzerine yapılmış ve üç tarafı hendekle çevrilmiştir. Çeşitli dönemlerde onarım gören kalenin Kral Abgar tarafından yapıldığı anlaşılmıştır. Kalenin en ilgi çeken yapılarından biri çift sütun olan mancınıklardır. Bu sütunları Osreon krallarından Eftuha yaptırmıştır. Sütunların yüksekliği 17,25 m ve çevreside 4,60 metredir. Üzerindeki kitabede "Ben Eftuhayım, güneşin oğluyum. Bu sütun iki heykeli manonun kızı Şelmez için yaptırдыm" sözleri yazılmıştır.

Şehir surlarla çevrili olup bu surlarda burçlar ve beş adet kapı bulunur. Bu kapılar : Harran, Samsat, Bey ve Yeni Kapılar olarak isimlendirilmiştir. Şehre bu kapılardan girilir ve çıkarıldı.

2-DERGAH-MAKAM MAĞARASI : Ufa kalesinin kuzey kesiminde iki mağara bulunmaktadır bu mağaralar Hz. İbrahim'in doğduğu mağaradır bu mağaraların yakınında Dergah denilen bir cami bulunmaktadır.

3-GÖLLER : Gölbaşı semtinde bulunan Halilürrahman ve Aynzeliha gölleri Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı yer olarak bilinir. Aynzeliha gölüde Nemrudun kızı Zelihanın Hz. İbrahim'e iman ederek kendini ateşe attığı yerdir. Her iki gölde kutsal olup içindeki sazan balıkları avlanmamaktadır.

4-HZ.EYYÜP MAĞARASI : İlimizin 2 km güneyinde bulunmaktadır. Sabrı ile tanınan ve Hz. İbrahim'in soyundan

olup, Eyyüp Peygamberin bu mağarada yaşadığı bilinmektedir. Mağaraya dört basamakla inilmektedir. Hz. Eyyüp burada 7 yıl hasta yatmıştır.

5-SUAYP HARABELERİ : Adını Suayp Peygamberden alan ve aynı adı taşıyan Hz. Musa'nın kayınpederi ve Hz. İbrahim'in torunlarından olduğu bilinmektedir. Küçük bir yığınakta kurulan bu şehrin harabeleri geniş alana yayılmış birçok mağaralardan oluşmaktadır. Mağaralar bina kalıntıları tarihi bir özellik taşımaktadır.

6. SUI'ATAR HARABELERİ : Şanlıurfa'ya 75 km uzaklıkta olan bu harabeler Tektek dağlarının orta bölümündedir. Kale ve şehir harabe durumundadır. Bu harabelerde birçok heykel ve resimleri çıkarılmıştır. Süryani devri kalıntıları bulunmaktadır.

7-HAN EL-BARUR : Şuayp şehrini Harran'a bağlayan yol üzerinde olup, Selçuklu devrinde yapılan bir kervansaraydır. Harran'a 35 km Urfa'ya ise 75 km uzaklıkta bulunan bir yapıdır. Kuzey yönünde karşılıklı iki aslan heykeli, batı yönünde enkaz halinde olan bir havuz, havuzun üzerinde 10 ağırlığında bir mermer sütun bulunmaktadır.

8-CARMELİK HANI : Urfa'ya 45 km uzaklıkta, Bozova ilçemize bağlı Selçuklu dönemine ait bir kervansaraydır. Bu kervansarayın 40 odası bulunmaktadır.

9-DERYAKUP : Urfa kalesinin batısında damlacık sırtlarına kurulan bu yapı Hıristiyanlık dininin doğuşundan sonra yaptırılan ilk kiliselerden olduğu bilinmektedir. M.S. 38 yılında Hıristiyan olan Süryanilerce kurulmuş olduğu tahmin edilmektedir. Buraya Nemrut'un tahtı diyen olduğu gibi Nemrut'un mezarı diyenlerde vardır.

10-MAĞARALAR : Şanlıurfa'da pekçok mağara bulunmaktadır. Bu mağaralarda kayalar üzerinde Süryaniler, Romalılar, Bizanslılar, döneminden kalma heykeller, kabartmalar, ayrıca Roma, Süryani, Bizans, Arap, Selçuk, Abbasi, İranlılara ait kitabeler bulunmaktadır.

Bu mağaraların tavanları renkli mozaiklerle süslenmiştir. Urfa'nın 15 km. güneybatısında Kırkmağaralar bulunmaktadır. Yine Suruç yolu üzerinde Urfa'ya 20 km uzaklıkta yanında Jandarma Karakolu bulunmaktadır. Yine Suruç yolu üzerinde Urfa'ya 20 ktm uzaklıkta yanında Jandarma Karakolu bulunan ve yolun hemen güneyinde tarihi zenginliklere sahip Sarımağaralar bulunmaktadır.

11-KARAKOYUN DERESİ VE HIZMALI KÖPRÜ :

Sur'un içinde kalan kısımların direkli mevkiinden gelen sel sularından zarar görmemesi için surların dışına kazılan ve oldukça derin olan bu dere ve üzerinden geçişin sağlanması içinde kurulan hizmalı köprüünün Karakoyunlularca yapılmış olduğu kuvvetle muhtemeldir. Hatta bu yolda şöyle bir hikayede anlatılır. Karakoyunlu hükümdarının kızı Sakine Sultan hacca giderken Urfa'dan geçmiş, bu derenin yaptığı zararı görmüş, şehri zarardan kurtarmak için hacca gitmekten vazgeçip dere boyunca kalınca bir set yaptırıp sur dışından derin kanallar açarak derenin mecrasını değiştirmiş. İleride yıkılacak olursa onarılması için köprüünün temelini elmaslarla süslü çok değerli hizmasını koymuş ve böylece bu köprüye Hizmalı köprü denilmiştir.

12-ULU CAMİ : İl merkezinde ve Yıldız Meydanındadır. Şaman dininin Güneş ve ay mabedi olarak inşa edilmiştir. Daha sonra Babil hükümdarlarından Nemrud'un sarayı olarak kullanılmıştır. Süryaniler döneminde Hıristiyanlığın yayılmasıyla kilise haline getirilmiştir. Cami avlusunda halen Roma ve Bizanslılardan kalma sütun başlıkları bulunmaktadır. Hz. İsa Urfa'ya gelmiş bu camide kalmıştır. Hz. Ömer döneminde Urfa fethedilerek bu kilise camiye çevrilmiştir.

13-HARRAN KAPI : Surların güneyden giriş ve çıkışları bu kapıdan yapılırdı. Giriş kapısının üzerinde Selahaddin Eyyübinin kardeşi Melik Adil adına yazılmış bir kitabe vardır. Bu kitabenin iki ucunda boyunlarına zincir vurulmuş olan iki aslan kabartması bulunmaktadır.

14-DİKİLİ TAŞLAR : 1916 yılında Urfa Valisi Nusret Bey tarafından diktirilmiştir. Bunlardan biri hükümet binasının önündedir. Bu taşın üzerinde Arapça "Cay Cihada giden erler Nusret ola" yazılıdır. Mardin, Diyarbakır ve Şehir merkezine gelen yolların kesiştiği ve eski ipek yolunun üzerinde bulunan dikili taş ise Şanlıurfa taş oymacılığının nadide bir eseri sayılmaktadır.

15-DEYRİ MESİH : Veya İsa Kilisesi olarakta bilinen bu kilise Eski Elektrik santralının kurulu bulunduğu ve şimdi onarım ve restore için bekleyen nadide ve tarihi bir yapı. Süryaniler tarafından yaptırılmıştır.

16-AHMET RIDVAN PAŞA CAMİİ : Halilürrahman Gölünün kuzey kıyısında yer almıştır. Camii 1721-1722 yıllarında Rakka valisi Rıdvanoğlu Ahmet Paşa yaptırmıştır. Caminin kitabesi Şair Nabi tarafından yazılmıştır.

17-HASAN PADİŞAH CAMİİ : Akkoyunlu Uzun Hasan adına Şeyh Yakup Tarafından yaptırılan bu cami Yavuz Sultan Selim amanında onarılmıştır. Cami üç kapılı olup mihrabı eklenmiştir. Üç kubbesi vardır.

18-AĞCAMİ : Nimetullah camiide denilen yapının tarihi kesin olarak bulunmemektedir. Camiye mihrabın karşısındaki mukarnaslarla süslü beş dilimli kemerle çevrili taşkapıdan girilir. Plan Edirne'nin üç şerefeli camisine benzer. Altıgen plan şemasının güneydoğudaki en önemli örneğini oluşturur.

19-KARAMEYDAN CAMİİ : Hicri 1265 yılında Arapkirli Hüseyinpaşa tarafından yaptırılmıştır.

20-PEYGAMBER CAMİİ : Kamberiyeye mahallesindedir. Süryani papazlarında Cocus adında birinin yaptırdığı bilinmektedir. Üzerinde Süryanice kitabeler vardır.

21. YUSUFPAŞA CAMİİ : H.1121'de Urfa mutasarrıfı Vezir Yusuf Paşa tarafından yaptırılmıştır.

22. Su Meydanı Pazar Camii ve Eyyübiye Mahallesiindeki miskinleri camileride tarihi eserler arasındadır.

MEDRESELER

1. SELAHATİN MEDRESESİ : Ulu Caminin doğu köşesindeir. H. 587 tarihinde Selahaddini Eyyübi adına Melih Selahaddin Yusuf bin Eyyub yaptırmıştır.

2. DÖŞEME MEDRESESİ

TÜRBELER

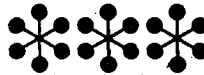
İlde sayılamayacak kadar çok türbe bulunmaktadır. Bunlardan bilinenler, Circis Nebi Türbesi, İbrahim Halil Türbesi, Nebi Efendi Türbesi, Hekimdede Türbesi, Şeyh Ebu-bebir Türbesi, Şeyh Saffet Tekkesi, Şeyh Abdülkadir Türbesi, Kutup Hafız Mehmet Türbesi, Sultanbeyş Türbesi, Hacıkermo Türbesi, Hacı Müslüm Hafız Türbesi, Şeyh Şevket Türbesi, Şeyh Maksut Türbesi, Arş Hoca Türbesi

HANLAR :

Velibe Ham Urfa Kokacı Pz. semtindedir. H.1105 yılında iae edildiği bilinmektedir.

MEVLEVİHANE :Yapı stili olarak Selçuklu yapı tarzındadır.

GÜMRÜKHANI : 15. yy. Kanuni Sultan Süleyman tarafından inşa edilmiştir.

ŞANLIURFA VE GAP

GAP NEDİR?

GAP, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin ve Siirt illerinde uygulanmakta olan büyük bir tarım, enerji, sulama projesidir.

Projenin uygulandığı 6 ilimizin yüzölçümü 73863 kilometrekaredir. Bu alan Türkiye yüzölçümünün yaklaşık onda biri, İtalya'nın dörtte biri ve İngiltere'nin üçte biri büyüklüğündedir.

GAP sulama ve enerji amaçlı projelere ilave olarak

- Kentsel altyapı,
- Tarımsal altyapı,
- Ulaştırma,
- Sanayi
- Eğitim,
- Sağlık

-Konut vb. konulardaki yatırımları da içine alan, çok yönlü bir gelişme projesidir.

GAP'IN SOSYAL, KÜLTÜREL VE EKONOMİK SONUÇLARI

Güneydoğu Anadolu Projesi projenin bütün yönleri düşünülerek "bölgesel" "kırsal" "Kentsel" kalkınma çalışmaları olarak ele alınmaktadır. Bu şekilde, bölgenin bugünkü ve gelecekte olması düşünülen ekonomik ve sosyal yapısı incelenmektedir.

GAP'ın tamamlanmasıyla bölgenin ve ülkemizin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısında büyük gelişmeler ve değişimler meydana gelecektir. GAP'ın meydana getireceği yüksek tarım ve sanayi potansiyelinin Türk ekonomisine eklenmesi, ülke refahını arttıracak, gelir seviyesini yükseltecektir.

1. Enerji ve Sulama : GAP enerji programının tamamlanmasıyla uygulanması sonucunda üretilen enerji, 1988 yılında Türkiye'de sudan elde edilen toplam enerjiye eşit miktarda olacaktır.

Cumhuriyet tarihimizin "Bölge Kalkınması" amaçlı en büyük yatırımı olan GAP'ın sulama projeleri tamamlandığında ise, Türkiye'nin şimdiye kadar gerçekleştirdiği sulama alanlarının yarısı kadar bir alan daha sulu tarıma açılacaktır.

2. Tarım : Tarıma dayalı büyük bir gelişme ve tarımsal üretimde bir "Patlama" beklenmektedir. GAP sayesinde bölgede 1.7 milyon hektar alan sulu tarıma açılacaktır. Bu alan, Çukurova'da bugün sulu tarım yapılan alanların yaklaşık 10 katı büyüklüğündedir. Böylece

-Toplam olarak ülkemizin bugünkü tarımsal üretimini katlayabilecek miktarda üretim artışı olacak,

-Tarım alanları selden korunacak,

-Yaklaşık 1.5 milyonluk bir nüfusa tarımda iş imkanı sağlanacak

-Tarımsal üretimde meydana gelecek ürün fazlasının ihraç edilmesiyle ülkemize döviz kazandırılacak

-Endüstri bitkilerindeki üretim artışıyla da tarıma dayalı sanayinin kurulup gelişmesine katkıda bulunulacak,

-Yem bitkilerinin üretilmesi, mevcut hayvan ırklarının ve sağlık şartlarının ıslahı ile et ve süt üretiminde büyük gelişme sağlanacaktır.

3. Sanayi : Bölge kaynaklarının geliştirilmesi, yerli ve yabancı sermayeye yatırım yapma imkanı sağlayacaktır. Bölgede, öncelikle un ve unlu gıda, deri, bitkisel ve hayvansal yağlar sanayinin ve diğer birçok sanayi dallarının gelişmesi beklenmektedir.

4.Ticaret : Bölgeden geçen E-24 Uluslararası Karayolunun ticaret sektörüne canlılık getirdiği bilinmektedir. Mersin ve İskenderun limanlarına gemilerle gelen transit malların, aynı yolla Habur sınır kapısına kadar taşınması da eklenirse; GAP'la hareketliliğin en üst seviyeye ulaşacağı ve Ortadoğu ülkelerine ihracatın bu sektörü yeni bir hareket kazandıracığı görülmektedir.

5.Turizm : Bölgede gelişecek tarıma dayalı sanayi ve ticaret faaliyetleri belirli bir sosyal hareketliliği şimdiden sağlamış durumdadır.

GAP Bölgesi içindeki alanlarda turizmin canlanmasına neden olacak önemli faktörler vardır. Bu bölgenin tarihi, turistik ve kültürel özelliklerinden dolayı yerli ve yabancı turistlerin bölgeye ilgininin artacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda GAP yatırımları ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşmasına da neden olacaktır. Bu da yerli ve yabancı yatırımcı ve işadamları gruplarının bölgeye ulaşmasını sağlayacaktır.

6. Sosyal ve Kültürel Yapı : Bölgede yaşayan ve hayat standardı ülke ortalamasının altında olan bölge halkının hayat şartları değişecektir. Satın alma gücünün artmasıyla dışa açılma hızlanacaktır. Ulaşım ve haberleşme ağı gelişecek, buna

bağlı olarak da kırsal ve kentsel alanlar arasındaki ilişkiler artacaktır. Bölgedeki dağınık yerleşim yerini toplu yerleşime bırakacaktır.

GAP'IN 13 PROJESİ

GAP içerisinde 7 adedi Aşağı Fırat Havzası'nda ve 6 adedi de Dicle Havzası'nda olmak üzere sulama ve enerji amaçlı toplam 13 proje paketi mevcuttur. 21 baraj ve 17 hidroelektrik santrali ile çeşitli sulama şebekeleri ve tünellerden meydana gelen bu projeler aşağıda gösterilmektedir.

A.FIRAT HAVZASI

1. Atatürk Barajı, Hidroelektrik Santrali ve Şanlıurfa Tünelleri.

2. Karakaya Barajı ve Hidroelektrik Santrali

3. Sınır Fırat Projesi

4. Suruç-Baziki Projesi

5. Adıyaman-Kahta Projesi

6. Adıyaman-Göksu Projesi

7. Gaziantep Projesi

B. DİCLE HAVZASI

8. Dicle-Kralkızı Projesi

9. Batman Projesi

10. Batman-Silvan Projesi

11. Ilısu Projesi

12. Garzan Projesi

13. Cizre Projesi

Kısaca GAP ülkemizin kalkınmasında can damarı görevini yapacaktır.

GAP'A NEDEN İHTİYAÇ DUYULDU?

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, eski çağlarda medeniyetin beşiği olan Mezopotamya toprakları üzerinde yer almasına rağmen diğer bölgelerimize nazaran daha az gelişmiştir. Bu du-

rumu değiştirmek için bölgenin iki önemli akarsuyu olan Fırat ve Dicle'nin sularının sulama ve enerji üretimi amacıyla değerlendirilmesi düşünölmüştür. Önceleri Aşağı Fırat Havzası'nın planlaması başlatılmış, daha sonra Dicle Nehri üzerinde yapılması planlanan barajların da eklenmesi ile kapsamlı bir proje ortaya çıkmıştır. Bu projeye "Güneydoğu Anadolu Projesi" adı verilmektedir.

GAP, sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesini değil tüm ölkemizi etkileyecek değişimleri de beraberinde getirecektir.

1988 yılında, sadece Atatürk Barajı'nın yapımı için yaklaşık günde 2 milyarlıra harcanmıştır. GAP'ın en büyük ve önemli yatırımları olan Atatürk Barajı ve şanlıurfa Tünelleri, mühendisinden işçisine kadar Türk insanı tarafından gerçeleştirilmektedir.

GAP Bölgesi'nde yer alan illerimizde, 1985 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre 4.3 milyon insan yaşamaktadır. 2005 yılında bu nüfusun 8 milyona ulaşması beklenmektedir. GAP'ın uygulanması sonucunda, Doğu ve Güneydoğu'dan Çukurova'ya ve Batı Anadolu'ya insan ve sermaye göçü büyük ölçüde durdurulmuş olacaktır.

ŞURKAV KÜTÜPHANESİ	
Demirbaş No.	
0542	

DİZGİ VE BASKI :
GÜNEYDOĞU GAZETESİ OFSET TESİSLERİ
TLF : 13797-12974-11539
ŞANLIURFA